

“GELİBOLU’DA RUSLAR”

AYDIN SÜER

“Gelibolu’da Ruslar” kitabı, 1923 yılında Berlin’de basılmıştır. 1920 Ekiminde, iç savaş sonunda Bolşeviklere yenik düşen ve Kırım’ı terketmek zorunda kalan Çar ordusunun bir bölümünü oluşturan 1. Kolordu’nun, Fransızlarca yerleştirildikleri Gelibolu’daki yaşamlarını konu alan bu kitap, burada bizzat yaşayanlar tarafından hazırlanmıştır.

Kitapta, bir yıllık Gelibolu yaşamı tüm yönleriyle, ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Rusların Gelibolu’ya nasıl ve kimlerce yerleştirildiği, işlerinin nasıl temin edildiği, nasıl bir yaşam düzeni kurdukları bölümler halinde anlatılmıştır. Türklerle olan karşılıklı toplumsal ve dinsel ilişkilerin yanı sıra, Rus ordusunun Kemalist güçlerle ilişkileri de Türk tarihi açısından ilgi çekicidir. Özellikle Rusların Rum, Ermeni, Fransız gibi, o dönemde Gelibolu’da sayıca fazla olan ve kentin yaşamında etkin rol oynayan azınlıklara bakış açlarına ilişkin bazı izlenimler de edinilmektedir.

Bunların yanı sıra, Rus kolordusunun yönetim, eğitim, spor, kültür, din, sağlık alanında yaptıkları etkinlikler de ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Kitabın son bölümünde ise Rusların Gelibolu’dan nasıl ve hangi koşullar altında ayrıldıkları anlatılmaktadır.

Kitapta ayrıca, haritalar, komutanlıklar arasında geçen önemli yazışmaların ve bazı bildirilerin metinleri ve fotoğraflar yer almaktadır.

Bu yazıda, kitap, ayrıntılı ve yakın tarihimizin bilinmeyen veya çok az bilinen bir olayına ışık tutacak bir biçimde, yorum katılmadan, yazarların görüşlerine bağlı kalınarak özetlenmiştir.

KIRIM - İSTANBUL - GELİBOLU

Kırım, Çarlık ordusunun son savunma platformuydu ve ordu, burada, ulusal görevini yerine getirmek için, tüm gücüyle savaşıyordu. Soğuk Ekim günlerinin ayazında, Kuzey Tavriya’daki muharebelerde, çok üstün olan Kızıl Ordu kuvvetlerine karşı koymak güçleşiyordu. Kendisinden on kat güçlü kuvvetlerle kuşatılmış olan Çar ordusu, düşmana ağır kayıplar verdirerek Prekop ve Sivaş’a doğru çekilmek zorundaydı. Savaşın kaderi

artık belliydi ve Kırım'ın boşaltılması kaçınılmaz bir hal almıştı. 1. Kolordu birlikleri yavaş yavaş, düzenli bir biçimde geri çekilirken, cephe gerisinde yaklaşan kış için hazırlıklar sürdürülmekteydi. Cephe gerisinde, hiç kimse Kırım'ın boşaltılmasını düşünemiyordu. Bu nedenle, Rus ordusunun, 7 Haziran 1920'de General Vrangel'in girişimleriyle Kırım'ı boşaltma ve ülkeyi terketme kararı alması büyük şaşkınlık yarattı.

11 Kasım 1920'de yayınlanan hükümet bildirisinde, özetle, Güney Rusya Hükümeti'nin boşaltmayı kabul ettiği, ancak Rusya'dan ayrılmak isteyenlere herhangi bir yardım yapamayacağı bildiriliyor, hiçbir devletin boşaltılanları kabul etmeye razı olmadığı belirtilerek, sonu belirsiz bir maceraya atılmaması isteniyordu.

10 Kasım'da cephede savaş sona erdi ve ordu boşaltma için belirlenen yerde toplanmaya başladı. 13 Kasım gecesi ise tüm 1. Ordu birlikleri Sivastopol'a doğru düzenli bir biçimde, ağırlıklarıyla birlikte, uçsuz bucaksız bir şerit halinde yola koyuldu. 2. Ordu ise bu sırada Kerç'e çekiliyordu.

Başkomutanlık genel karargâhının emirleriyle, tüm deniz taşıma araçları limanlara taksim edilmişti. Yiyecek, kömür ve ilaç gibi en gerekli malzemeler hazırlanmıştı. Alekseev ve Sergiev topçu birlikleri ve Don Ataman birliği Sivastopol'da, Konstantinov birliği Feodosiya'da, Kornilov birliği ise Kerç'te gemiye binecekti.

13 Kasım'da 1. Ordu birliklerinin gelişiyile yükleme işlemleri başladı. Limanda "Rion", İsveç bandralı "Modik" ve Fransız kruvazörü "Val'dek Russo" hazır bulunuyordu. Burada General Vrangel'in yaptığı konuşmadan sonra, aynı gün, sonu bilinmeyen yolculuk başladı.

Başkomutan Vrangel bu arada Yalta'ya giderek, "Kırım", "Tseçareviç" ve "Rus" adlı gemilere atlı birlik erlerinin bindirilmesine nezaret etti. Tüm yükleme işlemleri 15 Kasım'da sona erdi.

Kerç'te ise yükleme işlemleri, Kırım'ın diğer kentlerinden daha geç sonuçlandı. "Meçta", "Poti", "Samara" adlı gemilere, yerel garnizon ve ikinci ordunun atlı birlikleri yüklendi. Tüm gemiler tıklım tıklım doluydu.

Kırım'dan ayrılanların ve taşıma araçlarının sayısı, genel karargâhın verilerine göre, 126 taşıma aracı ve 135.000 kişiden oluşuyordu. Bunun 70.000'i asker, geri kalanı sivildi. Askerlerde tüfek ve makineli tüfek bulunuyordu. Uçaklar ve diğer zırhlı araçlar ise kullanılmaz hale getirilerek terkedilmişti.

Yüzden fazla geminin İstanbul’a varışı, 15 Kasım’la 22-23 Kasım arasında sona erdi. “Saratov” ve “Herson” gemileri 21 Kasım’da Gelibolu’ya hareket ettiğinde, gemilerin İstanbul’a gelişi sürüyordu. İstanbul’a varduktan sonra gemilere ekme ve su yardımı yapılmasını isteyen flamlar asılıyordu. Amerikalılar ve Fransızlar derhal yiyecek yardımına başladılar. Yerel polis Rusların gemilerden çıkışını yasaklamıştı. İstanbul’daki yurtaşları Siyasal Birlik Komitesi, müttefik ülkelere, gemidekilere yardım edilmesi için mesajlar gönderiyordu.

Yiyecek yardımından sonra ikinci önemli sorun, gemideki subay ve askerlerin hukuksal durumlarıydı ve bu sorun uzun süre çözümlenemedi. İstanbul gazeteleri, Rusların Fransa, Sırbistan ve Gelibolu’ya yerleştirilmelerinden söz ediyordu. Gemideki silâhlar ise General Kutepov’un emriyle Fransızlara teslim edilmeye başlanmıştı. Bunlardan başka, 60.000.000 frank değerinde yiyecek ve giyecek de Fransızlara teslim edildi.

Birkaç gün sonra kolordu birliklerini taşıyan ilk gemiler olan “Saratov” ve “Herson” gemileri Gelibolu’ya doğru yola çıktı. Kentin yıkık bir durumda olduğu, çadırlarda yaşamak zorunda kalınacağı, suyun az olduğu, kuzey-güney rüzgârlarının estiği, kısacası, kentin durumunun kötü olduğu belirtilmekteydi. Gelibolu’nun kırık dökük evleri gözüktüğünde herkesin içini derin bir umutsuzluk kaplamıştı. Burada ne kadar kalınacağı, kışın burada geçirilip geçirilmeyeceği soruları cevapsız kalıyordu.

COĞRAFİ GÖZLEM

Gelibolu’daki bitki örtüsü, Rusya’nın güney bölgelerinin bitki örtüsüne, özellikle Kırım ve Karadeniz’in Kafkasya kıyılarının bitki örtüsüne benzemektedir. Toprak verimli olmasına karşın, ancak % 25’i ekiliydi. Tarımda çok ilkel yöntemler kullanılıyordu ve yerli halk modern tarım araçlarına sahip olmadığı gibi, araçlara ilgi de göstermiyordu. Sebzeçilik ve bahçeçilik, uygun koşullara karşın gelişmemişti ve bu az gelişmişliğin nedeni de halkın Avrupa kültüründen doğrudan doğruya etkilenememesinden kaynaklanıyordu.

Kentin nüfusu üzerine herhangi bir istatistik mevcut değildi, ancak, yarımada nüfusu genellikle Türklerden ve Rumlardan oluşuyordu ve her iki grup da öbüründen daha çok nüfusa sahip olduğunu öne sürmekteydi.

Son savaşlarda kentin üçte ikisi yıkılmıştı ve kentte son derece durgun bir ticari yaşam hüküm sürüyordu. Kentin ticaretini genellikle Museviler

ellerinde tutmaktaydılar ve burada, Rusya'da bulduklarından çok daha özgürdüler. Türkler daha ziyade balıkçılık ve zanaatle uğraşıyorlardı. Her ulus kendi okuluna ve ibadet yerine sahipti.

TARİHSEL GÖZLEM

Gelibolu kenti 1854-55 yıllarında, Kırım savaşı sırasında, Fransızlar tarafından üs olarak kullanılmış, 1912 yılında meydana gelen büyük depremten sonra, Balkan savaşı sonrasında, Sırlardan ve Bulgarlardan kaçan 200.000 Müslüman, Gelibolu'da toplanmıştır. 1914-18 yıllarındaki savaşlarda kentin büyük bölümü yıkılmışsa da, arta kalanlar bile, kentin büyük bir ticari merkez olarak gelişmiş ve varlıklı durumunu ortaya koymaktadır.

Kentin binlerce yıllık tarihi göz önüne alındığında, bu tarihin, öncelikle Gelibolu yarımadasının coğrafi konumu ile kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bölgenin ticari açıdan Rusya için de büyük önemi vardır.

YERLEŞİM

22 Kasım'da "Herson" ve "Saratov" gemileri Gelibolu limanına demir attı ve ilk olarak General Kutepov karaya çıktı. Fransız komutanı Veyler'le yapılan görüşme sonucunda, Rusların ancak üçte birinin kente yerleşebilmelerine olanak sağlanabileceği, geri kalanların ise kent dışında bir dağın eteğine kurulacak olan bir kampa yerleştirileceği öğrenildi. General Kutepov kamp için gösterilen yere gitti ve buranın durumu kendisini düş kırıklığına uğrattı.

Ertesi gün gemilerin boşaltılması işlemine geçildi. Fransızlar tarafından verilen büyük ve küçük çadırlar yerleşim yerine götürüldü, araç gereç yokluğu ve yetersizliği nedeniyle çadırlar çok güç koşullar altında, fakat çok düzenli bir biçimde kuruldu. Yatak sayısı, ranzalarda bazı durumlarda iki kişinin yatmasını gerektirecek kadar yetersizdi. Başlangıçta yüz kişinin kalması gereken büyük çadırlarda daha sonra bu sayı altmışa indi.

Çadırlarda aydınlanma ve ısınma çok güç koşullar altında sağlanabiliyordu. Sonraları herkesin oturup sohbet edebileceği bir çadır kuruldu ve burada çay ve köfte ekme satan bir büfe açıldı.

Kente yerleşenler de bazı sorunlarla karşılaşılıyordu. Rusları oldukça iyi karşılayan Türkler, yine de bekârlara oda kiralamak istemiyorlardı. Ge-

len gemilerin sayısı arttıkça odaların kirası da artıyor, mobilyasız boş bir oda için 15 lira isteniyordu. Yunan yönetimi de Rum yurttaşlarını Rusların yerleşim sorununa yardıma çağırıyordu.

Evlerde yaşam son derece güç koşullar altında sürmekteydi. Her odaya en az 6-10 kişi yerleştiriliyordu. Yatak, masa, sandalye, hiçbir şey yoktu. Ayrı eğitime ve görüşe sahip kişilerin bu denli iç içe yaşaması büyük psikolojik sorunlar yaratıyor, arada çıkan anlaşmazlıklar düelloya kadar varıyordu.

Askeri birlikler de değişik yerlere yerleştirildiler. Kornilov askeri okulu yarı yıkık bir cami-tekkeye, Sergiev Topçu Okulu ise kentin dışında, Senegal kışlalarının ahırlarına yerleştirildi. Öbür askeri okullar da terkedilmiş yıkık binalara sığındı. Hastane ve revirler için nispeten daha uygun yerler sağlandı. General Kutepov, Radyo-Telgraf Bölümü Teknik Alay Komuta Birliği için iki katlı bir ev ayırdı.

Bir bölüm Rus ise, yıkık binaların duvar diplerine, yıkıntılardan aldıkları taşlardan odacıklar yapmaya başladılar. Malzeme olarak ellerine ne geçerse kullanıyorlardı. Bu iş kısa sürede çok kişi tarafından benimsendi ve yaygınlaştı.

Yerleşim sorunu tüm olanaklar kullanılarak çözümlenmeye çalışıldı. Kısa bir süre sonra evlerden Rusça konuşmalar ve şarkılar duyulmaya başlandı. Evlerin duvarlarına resimler, süsler ve anayurttan görüntüler bile çizildi. Yazın gelmesiyle de çok kişi açık havada yatmaya başladı.

BESLENME

Son derece yetersiz beslenme olanaklarına sahip Kolordunun beslenme işini başlangıçta Fransızlar üstlendi ve günlük tayın, kişi başına hesaplanarak dağıtmaya başlandı. Önceleri pek düzenli yürümeyen dağıtım işi, Ruslarla Fransızlar arasında sık sık sorun yaratıyordu. Özellikle ekmek, yağ ve şeker çok yetersizdi. Fransızların on ay içinde verdikleri beslenme yardımının değeri 17 milyon frankı buluyordu. Ekmek önceleri İstanbul’dan getiriliyordu ve bu yüzden bayat ve kuruydu. 1 Aralık’tan itibaren Fransızlar Rum fırınlarından yararlanmaya başladılar. Fakat bu da gereksinmenin ancak 1/5’ini karşılayabiliyordu. Şubat ayından itibaren Rusların işlettikleri fırınlar da çalışmaya başladı. 350 kişi bu işte çalışıyor ve günde 15.000 kg. ekmek pişiriliyordu.

Daha sonraları beslenme düzeyinin yükseltilmesi amacıyla balıkçılık ve sebze yetiştiriciliği çalışmaları yapıldıysa da, Fransızların kısıtlamaları

yüzünden yalnızca 1500 kg. balık tutulabildi ve bu da kolordunun beslenmesinde önemli bir rol oynamadı. Sebze yetiştiriciliği de pek bir şey getirmede.

Ordunun beslenme yetersizliğinden dolayı kansızlık, verem gibi hastalıklar arttı. Yardım örgütlerince çocuklar, hastalar ve sağlığı yerinde olmayan kişiler için beslenme merkezleri kuruldu. Fransızlar ve Amerikan Kızıl Haçı bu merkezlerde yiyecek yardımında bulunuyorlardı. Yardımdan yararlanacaklar doktorlarca belirlenmekteydi.

Haziran ayı sonunda Uluslararası Kızıl Haç Örgütü, Cenevre'de yaptığı toplantıda, çocukların, bebek bekleyenlerin ve çocuklarını sütle besleyen annelerin beslenmesini üzerine aldı, fakat yalnızca kuru besin maddeleri gönderebildi.

Bu arada bazı Ruslar odun satarak, Rusya'dan getirdikleri eşyaları pazarlayarak, ürün toplanmasında çalışarak ve ticaretle para kazanmaya çalışıyorlardı. Bir bölümü de avcılık yaparak besleniyordu.

Sonuç olarak, Fransız yardımı, tüm yetersizliğine ve arada çıkan anlaşmazlıklara karşın, ordunun en önemli beslenme kaynağını oluşturuyordu. Bu yardım Rus ordusunu Gelibolu'da açlıktan ölmekten kurtarmıştır.

GİYİM

Kolordu, Gelibolu'ya yalnızca aç değil, eskimiş üniformalar, delik pabuç ve çizmeler, yetersiz çamaşır çıkıyordu. Üstelik Ruslar açlığı yenmek için ellerinde ne varsa satıyorlardı. Kolordunun ihtiyacını karşılayabilmek için kişi başına bir takım üniforma, bir çift pabuç ve iki kat çamaşır gerekiyordu. Gemilerin Kırım'dan hareketinde önemli miktarda giyecek malzemesi bulunmaktaydı. Fakat bunlara Fransızlarca İstanbul'da el konmuştu ve ancak Şubat ayı başlarında bunların ilk partisi geri alınabildi.

Fransızlar Gelibolu'ya 7.800 adet battaniye getirterek dağıttılar. Martta ve Nisanda yeni parti iç çamaşırı, bot, giyim eşyası ve diğer gerekli eşyaların dağıtımı yapıldı. Tüm getirtilen malzeme, kolordu komutanlığınca, eşit olarak dağıtılıyor, yalnızca askeri okullara bazı ayrıcalıklar tanınıyordu.

Bunlardan başka havlu, hastane giysileri, pijama vb. gibi yardım kurumlarınca verilen başka yardımlar da yapılıyordu. Battaniyelerin bir bölümü pantolon yapımında kullanılıyordu. Ayakkabılar ise bahar çamuru ve kentteki Arnavut kaldırımı nedeniyle çok çabuk eskiyordu. Bu

nedenle, kısa süre içinde tamir atölyeleri de kuruldu. Birkaç dikiş makinesi sağlanarak bir terzihane açıldı. Kentteki yapılan geçit törenlerinde tüm ordunun aynı beyaz üniformalar içinde olması sağlandı.

Askeri hastaneler ise karyola, çadır ve öbür gerekli eşyaları üç kaynaktan sağlamaktaydılar: Fransızlar, Amerikan Kızıl Haçı ve Rumlar.

SAĞLIK

Rusya’dan gelişte gemideki olağandışı koşullar ve susuzluk, hastalıkların hızla yayılmasına neden olmuştu. Hastalarla sağlıklıları ayırmak yer darlığı nedeniyle mümkün olmuyordu. Hastalar yerlerde, yataksız ve birarada kalmak zorundaydılar. Bulaşıcı hastalığa yakalananları birbirlerinden ayırmak ve salgınların yayılmasını önlemek sorun oluyordu. Gelibolu’daki tam teşekküllü tek sağlık kurumu 4. Kızıl Haç hastanesiydi ve 14 Kasım’da hasta kabulüne başladı. Fransız ve Yunan hükümetlerinin yardımlarıyla da 29 Kasım 1920’de 7. Kızıl Haç Öncü Birliği ve Beyaz Haç hastanesi faaliyete geçti. İki hafta sonra da Beyaz Haç hastanesi ve 1. Piyade Birliği hastanesi Ermeni okulunun tek katlı binasında çalışmalara başladı, fakat tüm bu hastaneler yeterli malzemedен yoksundu.

Daha sonra Yunan Kızıl Haçı 50 yataklı tam teşekküllü bir hastane kurdu. Bir ay içinde tedavi edilen hasta sayısı 2.000’e ulaştı. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için bir dizi önlem alındı. Çöpler yakılmaya başlandı, sıtma ile mücadele için Büyük Dere kıyılarındaki kamış ve çalıklar düzenlendi, banyo ve dezenfekte odaları kuruldu.

Aralıkta Amerikan Kızıl Haç temsilcisi Davidson, Gelibolu’ya geldi ve beraberinde getirdiği hastane gereçleri, ilaç, gıda maddesi, çamaşır gibi malzemeleri dağıttı. Gelibolu’daki tüm yaşam boyunca en büyük yiyecek, giyecek ve çamaşır yardımı Amerikan Kızıl Haçı tarafından gerçekleştirilmiştir.

12 Nisan 1921’de kolordudaki doktorların girişimleriyle doktorlar organizasyon kurulu seçildi. General Kutepov ve Amerikan Kızıl Haçı başkanı Davidson şeref üyeliklerine seçildi. Gelibolu’da yaşanan sürede bu komite 15 toplantı yapmış, organize sorunlarının dışında, bilimsel toplantılarda 10 bilimsel bildiri okunmuştur.

TEKNİK KOL

Teknik kol Gelibolu'da pek çok çalışma yapmış, demiryolu, hastane inşaatları dışında, fırın ve iki geminin yanaşabileceği bir liman yapımını gerçekleştirmiştir. Eski Akropol'un yıkıntılarında, kolordu tiyatrosunun kurulmasına da yardımcı olmuş, mezarlık ve mezarlıkta taştan bir anıtın yapımına katkıda bulunmuştur.

Teknik alay Gelibolu'da uzun yıllar süren su tesisatı yetersizliği sorununa da çözüm getirmiştir. Elliden fazla kuyu açılmış, kentin tüm tesisatı elden geçirilerek, kolordunun su sorunu çözümlenmiştir. Bu konularda Rus mühendislerle yerel yöneticiler işbirliği yapmışlardır.

Teknik alay bunlardan başka kampın, masa, sandalye gibi gereçlerinin yapımında, sobaların kurulmasında, jimnastik sahasının, yazlık tiyatrosunun yapımında önemli yardımlarda bulunmuştur.

Araç gereç yapımı için de, büyük bir atölye kurulmuştur. Bu atölye, öncelikle kendisi için gerekli olan aletleri yaptıktan sonra, alayın gereksinimlerini de karşılamaya başlamıştır. Tamir ve bakımın yanı sıra, su fiçileri, kokartlar, kap kacak, kazan gibi gereçlerin yapımına bu atölyede başlanmıştır.

Fotoğrafçılık çalışmaları da Gelibolu'da önemli bir yer tutmaktaydı. Fotoğraf makinesi yapımında sandıklar, konserve kutuları, kırık masaların ayaklarından yararlanılmakta, 1. Kolordu'nun Gelibolu yaşamını görüntüleyen fotoğraflar dünyanın dört bir yanına dağıtılmaktaydı.

Kolordu birlikleriyle birlikte Kırım'dan 20 motorlu araç getirilmişti. Bunlar teknik alaydaki otomobil bölüğü komutasına verildi ve sağlık kurumlarının, genel karargâhın ve birliklerin çalışmalarına yardımcı oldular. Daha sonra da bir araba tamir atölyesi kurulmasına girişildi. Şubatta Fransızlar araçlar için bazı malzeme yardımında bulundular. Tüm Rusya Yerel Birliği kuruluşu benzin temininde yardımcı oluyordu. Yine de araçların tamir ve bakımları malzeme yetersizliğinden dolayı sorun yaratmıştır.

Fransızlara İstanbul'da teslim edilmeyen bir miktar tüfek ve diğer silahlar paslı ve kırık dökük bir durumdaydılar. Bunların kullanılabilir bir hale getirilmesi için 1. Kolordu Topçu deposu ve burada kurulan atölyede çalışmalara başlandı. Başlangıçta hiçbir gerekli araç ve gerece sahip olmayan atölye, yapılan yardımlarla, önce kendisi için gerekli araçları imal ettikten sonra, 25 Aralık 1920'de tüfek ve makineli tüfeklerin tamir ve bakımına

başladı. İki hafta içinde 182 tüfek ve bir makineli tüfek kullanılır hale getirildi. Süngü yapımı çalışmaları ise pek başarılı olmadı. Daha sonra tüfek ve diğer silahlar için yedek parça yapımına başlandı. Bu atölyede çalışan kişilerin belirli zamanlarda özel siparişler yapmalarına da izin veriliyordu.

KITA HİZMETİNİN DÜZENLENMESİ

Rusya’dan Gelibolu’ya son derece yetersiz silah, üniforma ve gereçle gelen kolordu, Kasım, Aralık ve Ocak aylarında askeri eğitime gerekli önemi verememiş, daha ziyade yerleşim ve beslenme sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı. 21 Şubat 1921’de 1. Piyade Taburu’na, tüm birliklerin askeri eğitim çalışmalarına başlaması emredildi. 1921 Nisanında ise, koldunun yaşamının az çok düzene girmesiyle, birliklerin çalışmaları da etkin bir karakter kazanmaya başladı. Piyade birliklerinin normal çalışma düzeyine girmelerine karşın, at sayısının çok az oluşu süvari birliklerinin, top ve gerekli malzemenin yokluğu ise, topçu birliklerin çok güç koşullar altında çalışmalarını sürdürmelerine neden oluyordu. Mühendislik ve Motor gibi özel birliklerin eğitiminde de gerekli araç ve cihazların yokluğu, büyük sorun yaratıyordu.

Bunlardan başka, Teknik alay bünyesinde oluşturulan telgraףçı, radyo-telgraףçı, motorcu ve telefoncu kadrolar da eğitime tabi tutuluyorlar, daha ziyade teorik çalışmalar yapıyorlardı.

Bu dönemde eğitime tabi tutulanların sayısı 3.000 civarındaydı.

Genç subaylar ise subay okullarında düzenlenen hazırlık kurslarında eğitim görüyorlar, kurs bitiminde ise Genel Karargâh subaylarından oluşan sınav komisyonları tarafından sınava tabi tutuluyorlardı.

Ayrıca, kolordu karargâhında son yıllarda yabancı literatürde yer alan askeri kitaplar çevriliyor ve çalışmalarda bunlardan yararlanılıyordu.

Baharla birlikte açık havada taktik çalışmalara, daha sonra ise tek ve iki yönlü manevralara da başlandı.

Bunların yanı sıra, gerek kampta, gerekse kentte yapılan derslerde son dünya savaşına, askeri-bilimsel sorunlara ilişkin konular da yer almaktaydı. Dört aylık süre içinde, Avrupa’daki savaşlarda gerçekleştirilen operasyonları ve çağdaş taktikleri içeren 105 ders okutuldu.

KOLORDUNUN DÜZENE SOKULMASI

Rusya'dan İstanbul'a geldikten sonra kolordu tam bir başıboşluk içindeydi. Bu orduyu bir disiplin altına almak, Bolşevizme karşı ileride yapılacak olan savaşlar için düzenli bir orduya dönüştürmek gerekiyordu. Kolorduda subay başına ortalama 1,5 er düşüyordu ve bunların karşılıklı saygı ve güven içinde bilinçli bir birlik altına alınması çok önemliydi. Bu amaçla sert komuta biçiminden, kilisenin, sanatın ve eğitimin bireysel etkisine kadar her yöntem kullanıldı.

Öncelikle askerlerin kılık ve kıyafetlerinin düzenlenmesine gidildi. Askerler yırtık giysiler içinde, kokartsız, düğmesiz geziniyorlar, askerden çok mülteciye benziyorlardı. Kentte avare dolaşılıyor, hazine eşyalarını el altından satıyorlardı. Bunlara bir son vermek amacıyla, General Kutepov, orduda gerçek bir disiplinin sağlanmasını istediğini, aksine davrananları mahkemeye vereceğini bildiren bir genelge yayınladı.

Kısa sürede orduda disiplin sağlandı. Ortak yoksunluklar, ortak çalışma ve yaşam, askerler ve subaylarla, subayların kendi aralarındaki ilişkileri düzene koydu. Daha ilk günlerden itibaren askeri mahkemeler kuruldu ve bunların kararları herkese ilan edildi. Üst ve astlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi de ayrı bir sorundu. Bazı subaylar astlarına karşı keyfi davranıyorlardı. Çeşitli tarihlerde yayınlanan bildirimlerle kimlerin, ne kadar ceza verebileceği belirlendi. Bu arada yapılan soruşturma anketleri de görevlerini kötüye kullanan üstlerin ortaya çıkarılmalarına yardımcı oluyordu.

7 Aralık 1920 tarihli bildiriyle de subayların kendilerine yakışan biçimde davranmaları gerektiği bildirildi. Bu arada, kolordunun bazı birliklerinde "onur mahkemeleri", ve subaylar arasında sık sık düelloya varan tartışmaları önlemek amacıyla da Özel Düello Yasası Komisyonu kuruldu. Karşılıklı ilişkileri düzenlemek amacıyla toplantı, sohbet ve ders için salonlar açıldı. Yapılan geçit törenleri kadar, kurulan okul ve tiyatrolarla, gazete ve kitaplar da, ordunun moralinin yükselmesine yardımcı olmaktadır.

KOLORDUNUN HUKUKSAL DURUMU

Kolordunun Gelibolu'da kalış biçimi, uluslararası hukuk literatüründeki en ilginç olaylardan biridir. Yunan topraklarında, müttefik işgali bölgesinde bulunan kolordu, kendi askeri örgütlenişini, iç yönetimini, nihayet ken-

di mahkemelerini kurmayı başarmıştır. Bu da, diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar sonucu değil, kolordunun kendi çabasıyla ve varlığını korumak amacıyla ortaya çıkan bir durumdur.

Fransız yönetimi, 17 Nisan 1921 tarihli resmi bildirisinde şöyle diyor: “General Vrangel İstanbul’da kendi hükümetini kurduktan başka, Kırım’dan gelen askerleri de ordu durumunda korumak istemektedir. Böyle bir ordunun Osmanlı topraklarında varlığı uluslararası hukuka aykırıdır ve müttefik işgaliyle güç koşullarda korunabilen İstanbul ve çevresinin sükûnu ve barışı için tehlike yaratmaktadır.”

Fransızların, Rus ordusunun Gelibolu’da bağımsızlığını tanınmasında en önemli etken, birliklerde silahların korunması ve kolordu mahkemesinin işlerliydi. Fransız komutanlığının Rus ordusunu “mülteciler” olarak kabul etme ve Rusları emir altına alma girişimleri bu yüzden sonuçsuz kalmış, Fransız komutanlığı ve Yunan yönetimi özellikle mahkemelerin bağımsızlığı konusunda hiçbir sorun çıkarmamışlardır.

YÖNETİM ÇALIŞMALARI

Kolordu, Gelibolu’da hem bir ordu, hem de Antiboşevik Rusya’nın hukuksal temsilcisi durumundaydı. Bu yüzden Rus mültecilerinin gözleri hem Rusya’ya, hem de orduyu temsil eden kolorduya yönelikti. Bu nedenle, Rusların Gelibolu’daki yönetim çalışmaları, Rus ordusunun kaderi açısından çözümleyici bir önem taşımaktaydı.

Yönetim çalışmaları açısından kampı ve kenti birbirinden ayırmak gerekir. Kampta yalnızca salt bir askeri kamp yaşamı hüküm sürüyor, kentte ise Rus Merkez Komutanlığı faaliyet gösteriyordu.

Merkez komutanlığının görevleri şunlardı:

- 1) Gelibolu’ya gelen ve orada yaşayan tüm Rusların kaydı,
- 2) Sıhhiye birliklerinin düzenlenmesi,
- 3) Gelibolu’daki Rusların yerleşimi,
- 4) Kentin korunmasının düzenlenmesi ve dış düzenin sağlanması,
- 5) Rus restoran ve ticarethanelerinin gözetimi,
- 6) Kamptan gelen komutan ve diğer kişilerin denetimi,
- 7) Tutuklular için yer sağlanması ve bunların bakımı,

- 8) Disiplin bölüğünün denetimi,
- 9) Kent içinde Rusların işledikleri suçların tahkikatı,
- 10) Limanın gözetimi,
- 11) Nöbet görevinin düzenlenmesi,
- 12) Sivil, asker ve ailelerin şikâyetlerinin çözülmesi.

Başlangıçta sistemli bir biçimde çalışmayan Merkez komutanlığı, daha sonra, Yunan gümrük binalarına yerleştirildi ve buralara bayrak ve flama asıldı.

21 Kasım 1920'den 29 Ocak 1921'e kadar General-mayör Zvyagin, 29 Ocak'tan kolordunun Gelibolu'dan ayrılışına kadar da General-mayör Şteyfon, Merkez komutanlığı görevini yürüttüler.

Merkez komutanlığı, düzenin sağlanması amacıyla, kentte yaşayan tüm Rusların listesini hazırladı. Subayların ve ailelerin bir bölümü, sayıları 13'ü bulan toplu yaşam merkezlerine (okullara, mescitlere, camilere) yerleştirildi. Her binanın başına bir komutan tayin edildi ve bu komutanlar da bu merkezleri denetleyen bir generale bağlandılar. Ermeniler papazları, Türkler ise müftüleri aracılığıyla Rusların yerleşmelerine yardımcı oldular. Kent, yerleşim ve sağlık hizmetlerinin rahatlıkla görülebilmesi için, dört bölgeye ayrıldı.

Daha sonra kentin korunması ve yirmidört saat denetlenebilmesi için etkin önlemler alındı. Başlangıçtaki nöbet sisteminin yerini, çok sayıda nöbetçi gereğini ortadan kaldıran devriyeler aldı. Yerli halk, Ruslarla ve kendi aralarında çıkan çatışmalarda bu devriyeleri yardıma çağırırmaktaydı.

Tutuklananlar için tutukevlerinde yer bulmak da büyük sorun yaratıyordu. 1921 Ağustos'unda Gelibolu kentinde bulunan tutukevlerinin sayısı üçtü ve tutuklulara, herkese verilen tayin verilmekteydi.

Fransız komutanlığının Yunanlılarla doğrudan ilişki kurulmasını kesinlikle yasaklaması nedeniyle, Yunanlılarla başlangıçta yönetsel bir ilişki kurulamadı. Fakat 1920 Aralığında Yunanlılar kentin korunması, sağlık hizmetleri gibi konularda Rus komutanlığıyla doğrudan ilişkiye geçtiler ve bu andan itibaren de Yunan yönetimiyle iyi ilişkiler kuruldu. Zamanla Rumlar ve Museviler arasında ayırım yapmayan Rusların yönetimine karşı güven giderek arttı. Gelibolu'da hukuksal durumları çok kötü olan Türkler de bu tarafsız yönetimden yararlandılar.

Sonraları politik durumun Anadolu'da Yunanlılar aleyhine gelişmesi ve Türklerin sık sık ayaklanmaları sonucu Yunanlılar sınırlı bir hava içine girdilerse de, ilişkiler bozulmadı.

KOLORDUNUN DÜZENLENİŞİ

Önceleri Kırım'ın boşaltılması daha sonra da, İstanbul'a ve Gelibolu'ya geliş sırasında, ordunun bozulan düzenini, eldeki asker ve araçlara göre yeniden düzenlemek gerekiyordu. Kozak birlikleri, Fransız komutanlığınca Limni adasına ve Çatalca'ya yerleştirildiğinden, bu birlikler düzenleme dışında tutuldu. Tüm kolordu, o zamana dek 1. Ordu Komutanlığı görevinde bulunan General Kutepov emrine verildi.

19 Kasım'da yayınlanan emirle kolordu yönetimi şöyle düzenleniyordu:

- 1) 1. Kolordu Yönetim Karargâhı.
- 2) 1. Piyade Tümeni.
- 3) Atlı Tümen.
- 4) Teknik Alay.

Bunlardan ayrı olarak, Kırım'da kurulmuş olan askeri okullar ve Topçu Okulu da Gelibolu'da yavaş yavaş düzene sokuldu. Bu okulların dışında, bir süre sonra, mühendislik ve süvari okulları da açıldı. Ocak ortasında da Sivastopol'dan gelen Topçu Okulu faaliyete geçti.

Mühendis subayların bilgilerini arttırmak amacıyla 20 Nisan'da Subay Mühendislik Okulu ve Lu okulun bünyesinde Demiryolu Bölümü çalışmalarına başladı. Ocak ayında açılan Subay Eskrim ve Jimnastik Okulu da fiziksel gelişimi sağlamayı amaçlıyordu.

Bunların dışında, gereken ölçüde bazı yardımcı birlikler ve kuruluşlar da kolordu bünyesinde oluşturuluyordu. Örneğin erzağın kampa taşınması için Fransız komutanlığı tarafından verilen 50 taşıma aracı ve katırlar kolordununun ağırlık kolunu oluşturdu.

Ocak ayında da ordudan ayrılmak isteyenler için bir “mülteci taburu” kuruldu.

ASKERİ EĞİTİM ÇALIŞMALARI

1921 Ekiminde, 1. Kolordu'da, ikisi Gelibolu'da kurulmuş olan 6 askeri okul bulunuyordu. Bu okullar şunlardı:

- 1) Konstantinov Askeri Okulu,
- 2) Aleksandrov Askeri Okulu,
- 3) General Kornilov Askeri Okulu,
- 4) Nikolaevsko-Alekseev Mühendislik Okulu,
- 5) Sergiev Topçu Okulu,
- 6) Nikolaev Süvari Okulu,

Gelibolu'da sınırlı maddi koşullarda askeri okullara fazlaca bir para ayırmak olanak dışıydı ve harb okulu öğrencilerine ayda 1 ruble 26 kapik tutarında bir maaş ödenmekteydi.

Gelibolu'da oluşturulan okullar başlangıçta çok güç koşullarda çalışmak zorunda kaldılar. Öğrenciler kent dolayındaki mağaralarda, yıkık mescitlerde ve hamamlarda barınmak zorunda kalıyorlardı. Daha sonra Rus komutanlığının çabalarıyla, her okulu aynı yerde toplayabilecek yerleşim birimlerine yerleşme olanağı bulundu. Toptancı ambarları, yıkık eski Türk kışlaları bu iş için kullanıldı. Süvari Okulu ve Kornilov Okulu da derviş tekkelerine yerleştirildi.

Bu binalar genellikle soğuk, rutubetli, sıkışık ve pisti. Öğrenciler taş zeminde yatıyorlardı. Yatakhane-yemekhane ve sınıf görevini aynı salon gördüğünden, öğrenciler 24 saati aynı yerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Eylül ayında Sergiev ve Kornilov askeri okulları, Fransız komutanlığının isteği üzerine kent dışındaki kampa taşındı.

Öğretim üyesi sayısı Kırım'a kıyasla % 44 oranında azalmıştı. Örneğin bir okulda 14 öğretmenden yalnızca ikisi kalmıştı. Gelibolu'daki subaylar ise, genellikle askeri okullarda eğitim-öğretim çalışmalarına katılmak istemiyorlardı. Çünkü bu görev, onlara hiçbir avantaj sağlamadığı gibi, diğer görevlerden daha yorucuydu. 1920 Aralığından, 1921 Ekim'ine kadar, Gelibolu'da kurulan okullarda subayların % 61'i görev aldı ve bunlardan % 70'i daha sonra karargâh görevine geçti. Bu nedenle, okullardaki çalışmalar pedagojik açıdan çok güç koşullarda sürdürülmekteydi.

Bariş zamanı bu okullara en az orta öğrenim görmüş öğrenciler kabul edilirken, daha sonra, gelişen olumsuz koşullarda bu düzey düşmüştü. Gelibolu’da yalnızca Topçu Okulu en az orta öğrenim görmüş olanları kabul ediyordu. Öbürleri ise, öğrenimi daha alt düzeyde olanları da kabul etmek zorunda kalıyorlardı. Bu okullara başvurmak için ortalama yaş, bariş zamanı 19 iken, Gelibolu’da 21’e yükselmişti.

Başlangıçta masa, sandalye ve yazı tahtasının bile bulunmadığı sınıflarda dersler sürdürülmeye çalışıldı. Şubat ayı sonunda yapılan mali yardımla, Mart ayı ortalarında düzenli bir öğretime geçilebildi. Önceleri haftada 12-15 saat olarak düzenlenen ders saatleri, daha sonra günde yedi saate çıktı. Öğrencilerin yaklaşık % 35’i derslere, su ve odun taşıma, nöbet ve kolluk görevleri nedeniyle katılamıyordu. Havaların soğuk gitmesi de dersleri büyük ölçüde engelliyordu. Ancak havalar düzeldikten sonra açık havada ve aydınlık sınıflarda düzgün bir biçimde çalışmaya başlandıysa da, gerekli cihaz ve kroki yokluğundan dolayı, özel konumu olan mühendislik ve topçu okullarında dersler çok güç yürütülebiliyordu. Zamanla tesviye, marangozluk ve resimden anlayan öğrencilerin çabalarıyla araç, gereç ve krokilerin yapımına başlandı. Havaların düzelmeleriyle birlikte açık havada, topografya, taktik ve istihkâm dersleri ve çalışmaları başladı.

Normal ders programlarında, son dünya savaşının ve politik yaşamın ortaya koyduğu değişiklikler de yapılıyordu. Her kursun sonunda sınav yapılıyor ve üç kursu bitirerek diploma alabilmek için genellikle 27 aylık bir süre gerekiyordu.

Silahlı eğitim çalışmalarına ise ancak Aralık sonunda başlanabildi. Tüfek, top, at, atış eğitimi için gerekli araçların yokluğundan dolayı büyük sorunlarla karşılaşıldı. Sık yağın yağmurlar nedeniyle toprak elverişli olmadığından taktik alan çalışması girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Nisan ayından başlayarak havaların düzelmeleriyle arazi çalışması için uygun bir ortam oluştu. Fakat yine de, tüfek, at ve mühimmat yokluğu nedeniyle bu çalışmalar günde iki-üç saat yapılıyor, programlar çok kısa tutuluyordu. Zaten öğrencilerin % 97’si birliklerinde teorik olarak askerlik eğitimi görmüş ve savaşlara fiilen katılmış kişilerdi.

Gelibolu’da yapılan eğitim çalışmalarının yanı sıra gerçekleştirilen pedagojik çalışmalar sonucu, öğrencilerde ahlâksal ve moral açıdan her hangi bir düşüşe rastlanmadığı gibi, bir intihar vakasının dışında, psikolojik rahatsızlıklara da rastlanmamıştır. Öğrenciler arasında ölüm oranı, kazalar

dahil 0,008 olup, genel olarak geçirilen sıtma dışında, başkaca bir bulaşıcı hastalık gözlenmemiştir.

ASKERİ KURSLAR VE OKULLAR

Askeri kurslar, genellikle genç subayların ilgisini çeken genel konulara yönelikti. Örneğin, askeri-yönetimsel görevlere hazırlanan genç subaylara verilen yönetim kursları programlarından bazıları şunlardı:

1) Genel, Pedagojik ve Askeri Psikoloji, 2) Tarih, 3) Edebiyat 4) Rusya'da Siyasal ve Ulusal Sorunlar, 5) Tarımsal Sorunlar, 6) Telgraf, 7) Ekonomi Politik, 8) Yönetim Kurumları Tarihi vb. Tüm bu genel karakterdeki konuların yanı sıra, okullarda ve kurslarda uzmanlaşmaya yönelim de gözlemleniyordu.

Subay okullarında piyadeler için de çeşitli kurslar açıldı. Taktik, Topçuluk, Askeri Coğrafya, Harp Tarihi, İstatistik, Psikoloji, Topoğrafya gibi sistematik kurslar, bunlar arasında yer almaktaydı.

25 Nisan 1921'de Konstantinov Askeri Okulu'nda 6 ay süreli subay kursları açıldı ve Askeri Coğrafya, İstihkâm, Askeri Yönetim, Topçuluk, Rus Ordusu Tarihi gibi dersler verildi. Bu arada, eğitim düzeyi düşük subaylar için de Rus Dili, Fizik, Aritmetik, Tarih ve Coğrafya kursları düzenlendi.

Gelibolu'da ilk olarak kurmay subaylık kurslarıyla faaliyete geçen ve 20 Nisan'da ilk mezunlarını veren Subay Topçu Okulu'nda topçuluk sorunları üzerine daktiloyla çoğaltılan yayınlar yapılmaktaydı. 7 Temmuz'da bu okul bünyesinde 1. Topçu Tugayı Üst Subay Yönetim Kursları açıldı ve 60 kişinin katıldığı kurslar iki ay sürdü.

1 Nisan 1921'de de Süvari Okulu hızlandırılmış subay kursları açtı. Günde 5 saat süren kurslarda Taktik, Topoğrafya, Top, Yönetim, At Binme Kuramı vb. dersler gösterilmekteydi.

15 Mayıs'ta açılan bir yıl süreli Mühendislik Okulu'nda ise çok çeşitli dersler okutulmaktaydı.

11 Nisan 1921'de Gelibolu'da kurulan Sahra Radyo-Telgraf Okulu, Kırım'daki Radyo-Telgraf Okulu'nun bir devamı olup, Fizik, Elektro-Teknik, Radyo-Telgraf gibi dersler okutulmaktaydı.

GENEL KÜLTÜR KURSLARI

Gelibolu’ya yerleşen kolordunun büyük bölümü iyi eğitim görmüş, aydın kişilerden oluşmuştu ve okuma yazma bilmeyenlerin oranı çok düşüktü. Bu, kültürel çalışmaların başlatılmasını gerektiren bir durumdu ve özellikle yüksek öğretim kurumlarında öğretim üyeliği yapan kişilerin girişimleriyle gerçekleştirildi.

İlk olarak en yeni Rus Edebiyatı, Kilise Tarihi, Meteoroloji kursları açıldı. 28 Şubat’ta başlayan bu kurslara 400 kişi katıldı. Başlangıçta, kitap, kâğıt, kalem azlığından dolayı pek çok güçlükle karşılaşıldıysa da, daha sonra komutanlığa yapılan yardımlarla durum düzeldi. Kurslar günde üç saate çıkarıldı ve kurs süreleri uzatıldı. Genel kültürün artırılmasını amaçlayan bu kurslar 29 Ağustos’a, kolordu birliklerinin Slav ülkelerine nakledilişine kadar sürdü.

Genel kültür kurslarının yanısıra yabancı dil ve muhasebe kursları da önemli bir yere sahipti. İngilizce, Almanca, Yunanca, Fransızca ve Türkçenin öğretildiği bu kurslar, öğrencilerin bilgisine göre dört değişik kurda verilmekteydi.

ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Gelibolu’da bulunan çocukların sayısı 300-500 arasında değişmekteydi ve bunların beslenme ve yerleşim sorunlarının çözümünü Amerikan Kızıl Haçı üstlenmişti. Buna karşın, bu güç koşullardan olumsuz yönde etkilenen çocukların eğitimleri ve yetiştirilmeleri de önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Öncelikle öksüz çocukların bakımı için ana okulu ve kreş kurularak 19 çocuk burada bakıma alındı.

Okuma çağında pek çok çocuğun bulunması nedeniyle de, okul açma zorunluluğu baş gösterdi ve çocuklar gruplara ayrılarak Amerikan Kızıl Haçı beslenme merkezinin bulunduğu çadırda bir ortaokul açıldı. Başlangıçta çok güç koşullarda süren eğitim daha sonra, gerekli araçların sağlanması ve pedagojik kurulun oluşturulmasıyla normale döndü. Okul daha sonra kentteki küçük bir Türk evine ve bunun karşısındaki bir çadıra taşındı. Mart ile Ekim arasında ortaokul birinci ders yılını tamamladı ve bu arada iki yeni sınıf daha açıldı. Bu okulda, Rus yüksek okullarında ve orta öğretim kuruluşlarında görev almış öğretmenler ders vermekteydiler ve burada, Rusya’daki ders programları aynen uygulanmaktaydı.

Çocuklar dersler dışında, sık sık edebiyat geceleri, sergiler düzenliyor, kurulan jimnastik sahasında spor yarışmaları yapıyorlardı.

ASKERİ MAHKEME

Kırım'ın tahliyesi, ordunun olduğu kadar, askeri mahkemenin varlığı ve geçerliliği sorunlarını da ortaya çıkarmaktaydı. Yargı organlarının yokluğu, İstanbul'da düzeltilmesi olanaksız birçok olayın ortaya çıkmasına neden olmuş, çok kötü koşullarda yaşayan Ruslar, hırsızlık ve yağmaya girişerek silahlarını satmışlardı. Bu nedenle, Gelibolu'da askeri mahkemelerin faaliyetlerine büyük önem verildi. 3. Kolordu ve Donanma mahkemeleri dışında, subaylar için haysiyet divanları ve askeri seferi mahkemeler de faaliyet gösterdiler. Fakat Kırım'dan gelenlerin bir bölümünün asker, diğer bölümünün ise sivil mülteci olması birçok karışıklığa yol açıyordu. Ayrıca, tutuklular ve mahkûmlar için yer sorunu büyüktü ve kolordu mahkemesinin yerleştiği bina da yargı etkinlikleri açısından çok yetersizdi.

Yine de Gelibolu'da mahkemelerin başarılı ve etkili olduğu söylenebilir. Yunan yönetiminin ve savcılığının Rus mahkemelerine duyduğu güven, hemen tüm engelleri ortadan kaldırmaktaydı ve askeri mahkemelerde yerli halk, Rusların işledikleri suçlara karşı özellikle korunuyordu.

2 Kasım 1920'den Ekim 1921'e kadar kolordu mahkemesinde bakılan dava sayısı 343'tü ve bunların büyük bölümü sarhoşluk, kavga gibi sükûneti ihlâl davalarıydı. Kolorduda 1 Ocak 1921'de 9.540 subay, 15.617 asker, 569 memur ve 142 doktor olmak üzere toplam 25.868 kişi bulunuyordu ve yapılan istatistiklere göre, bu güç döneminde, kolorduda suç oranı 0,009'dur.

MEZARLIK

Gelibolu'ya gelişin ilk günlerinde, içinde bulunulan olumsuz koşullar ve salgın hastalık, birçok kişinin ölümüne yol açtı ve bunlar büyük ve küçük Rus mezarlıklarına gömüldüler. Bu iki mezarlığa gömülenlerin sayısı 27'yi bulmuştu. Daha sonra Rusların buralara gömülmesinden vazgeçildi ve yerel makamlar, kentin dışında, eski Türk mezarlığının kuzeydoğu bölgesinde bir toprak parçasını bu işe ayırdılar. Fakat arazi sahibinin karşı çıkması üzerine, Ermeni patriği ölülerin eski mezarlığa gömülmesine izin verdi. Söylentilere göre, bu mezarlığa Kırım savaşında esir düşen Ruslar gömülmüştü ve hastaları ziyaret ederken tifoya yakalanarak ölen General-mayör A.M. Şifner-Markeviç'in mezarı da burada bulunuyordu. Bu mezarlığın da kısa sürede dolması üzerine, Şubat ayından başlanarak mezarlığın düzenlenmesi için komutanlıkça harekete geçildi. Mezarlık temizlendi ve çitle çevrildi, demir haçlar ve isimleri belirten yazılar düzenlendi. Daha

sonra General Kutepov’un emriyle düzenlenen proje yarışması sonucunda, ölenler anısına bir anıt yapımına başlandı. Anıtın açılış töreni 16 Temmuz’da yapıldı. Törende hazır bulunan Türk müftüsü de yaptığı konuşmada, “Müslüman bir kişi için her mezarlığın kutsal olduğunu, fakat yurtları için savaşan askerlerin mezarlıklarının, hangi dinden olurlarsa olsunlar, özellikle kutsal olduğunu” belirtti. Bu mezarlığa toplam 255 kişi gömüldü.

Kampta bulunan mezarlıklardan Piyade Bölüğü Mezarlığı’nda da bir anıt bulunuyordu ve burada 24 kişi gömülmüştü. Süvari Mezarlığı’nda ise 14 kişi gömülüydü.

KİLİSE

Gelibolu’da kilise yaşamının biçimi ve içeriği, birçok yenilemeyen engele karşın kendiliğinden oluşmuştur. Kilisenin başlangıçtaki ve daha sonraki işlevi, burada bulunan ordu mensuplarının ruhsal istemlerinin tatmininden ibaretti ve Tanrı inancı Gelibolu’da orduyu manevi çöküntüden kurtarmıştır.

Gelibolu’ya gelişlerinde Ruslar, metropolit Konstantin’e dinsel görevlerinin yerine getirilmesine yardımcı olması için başvuruda bulundular. Metropolit Ruslara bu konuda büyük destek oldu ve onların büyük tapıktan yararlanmalarını sağladı.

Kampta yaşayan birlikler zamanla büyük çadırlarda ibadet yerleri kurarak buralar için gerekli araçları temin etmeye başladılar. Ressamlar kömürle ve kalemlerle ikonlar çizerek, subaylar tahtadan haç, sacdan lambalar yaparak bu çalışmalara katıldılar ve kısa sürede kampta 7 ibadet yeri kuruldu ve her birlik kendi korosunu oluşturdu. Bu korolar, notasız olarak eski ve yeni kilise eserlerini okuyorlar ve ibadetin daha güzel ve görkemli geçmesini sağlıyorlardı. Bu arada çok sayıda rahip de kampa gelerek göreve başladı.

Gelibolu kentinde ise Süvari Askeri Okulu ve General Vrangal Lisesi çadırdan ibadet yerlerine sahipti. Askeri okullardan biri bir mescitte yerleşmiş ve orada bir ibadet yeri oluşturmuştu. Tüm dini faaliyetlerin merkezi ise Gelibolu’daki “garnizon” ibadet yeri, yani Yunan tapınağı idi.

Büyük bayramlarda Rumlar ve Ruslar metropolit Konstantin’in başkanlığında toplanıyor ve yapılan büyük dinsel törenler, yerel halkın büyük ilgisini çekiyordu. Ermeni ruhanileri de Ruslara bu konularda her bakımdan yardımcı oluyordu.

YAYIN VE EDEBİ FAALİYETLER

Olumsuz koşullara karşın, dergi ve gazete yayını hemen hemen Gelibolu'ya gelindiği andan itibaren başladı. Hiçbir ticari amaç gütmeyen bu gazete ve dergilerin ömrü genellikle çok kısa oluyordu. İlk gazete her gün, ikincisi ise haftada bir kez çıkıyordu. Bunlar, İstanbul'daki gazetelerden yüksek komutanlıkça elde edilen bilgilerden, Rus ve Fransız radyolarından derlenen haberleri vermekteydiler. Bu iki gazete de iki ay sonra gerekli araçların yokluğu nedeniyle kapandı. Daha sonra da "Sözlü Gazete"nin ortaya çıkmasıyla gazete yayını sona erdi ve dergicilik ön plana çıktı.

İlk basılan dergi, teknik güçlükler nedeniyle yalnızca tek sayı çıkartılabilen, "Eşafot" adlı bir mizah dergisiydi. Daktiloda yazılmış olarak 48 nüsha yayınlandı. Sekiz sayfa idi ve kalemle çizilmiş iki üç resim de bulunuyordu. Aynı resimleri 48 kez çizen ressamın çabasına şaşmamak elde değildir.

Diğer yayıncılar da boya, mürekkep, kâğıt ve yer yokluğuyla savaştılar ve bunları güç de olsa yendiler. Dergiler arasında başlayan yarış sonucunda, 1921 ortalarında kolorduda, düzensiz de olsa, ondan fazla dergi çıkıyordu.

Bu dergilerde yazılan şiirlerde, çekilen acılar, yurt hasreti, Bolşeviklere olan nefret dile getiriliyordu. Karikatürlerde ise yaşamın ve toplumsal ilişkilerin gülünç yanları ortaya konuyordu.

SANATÇILAR VE SERGİLER

Başlangıçta sanatçıların güç koşullardan dolayı herhangi bir sanatsal çalışma göstermelerine olanak yoktu ve sanatçılar ellerine geçirebildikleri şeylerle sanatlarını icra edebiliyorlardı. Fakat sonraları, yaşam koşulları düzeldikçe, sanatsal gruplar da oluştu.

20 Mart'ta organizasyon toplantısı yapıldı ve kentte 1. Kolordu sanatçıları için stüdyo kurulması çalışmalarına başlandı. 43 sanatçı bir grup kurdu. Boya, fırça, kâğıt, kalem vb. sağlandı. Her hafta çarşamba ve cumartesi saat 5.00'ten 9.00'a kadar küçük bir Ermeni evinde toplanılmaya başlandı.

1 Temmuz'dan itibaren kampta 20 kişilik bir stüdyo ve 38 kişinin kaydolduğu kurslarla, Gelibolu'da 62 kişinin kaydolduğu kurslar faaliyete geçti. Fakat gerek stüdyoların, gerekse gerekli araçların kötülüğü yüzün-

den bu etkinliklere katılanların sayısı hızla azaldı ve geriye yalnızca bu işe çok meraklı kişiler kaldı.

18 Temmuz’da Gelibolu’da bir barakada pazar-fuar açıldı. Bu, sanatsal bir sergiden çok, satışa yönelik bir sergiydi.

Daha sonra ise sanatsal bir sergi de açıldı. Rus yardımlaşma örgütleri Washington’a, bir sergiye göndermek amacıyla sanatçıların bazı tablolarını satın aldılar. Bunlar genellikle Rusların Gelibolu yaşamını canlandıran tablolarıydı. Sergiyi 1989 kişi ziyaret etti ve sergiye katılan 235 sanatçıdan 82’sinin eseri satıldı. Elde edilen gelirle yeni gereçler ve materyaller alınması yoluna gidildi. Sergide en fazla dikkati çeken eserler, konserve kutularından müzik aletleri, sabundan satranç takımları, elle çizilmiş oyun kâğıtları gibi, tatbiki sanatlara ait olanlardı. Sergiden sonra sanatçılar birçok özel sipariş de aldılar.

SPOR

Gelibolu’da sportif etkinlikler, öncelikle, 14 Ocak 1921’de Jimnastik-Eskrim Okulu’nun kurulmasıyla başlar. Bu okul, eski Petrograd Jimnastik Okulu’nun programına göre faaliyet gösteriyordu ve askerlerin fiziksel gelişim düzeylerini yükseltmeyi, sporu tüm kolordu birliklerinde yerleştirmeyi amaçlıyordu.

Başlangıçta soğuk hava, kuvvetli rüzgâr ve herhangi bir sportif gerecin bulunmaması nedeniyle etkinlikler çok olumsuz koşullarda sürmekteydi. Çok sonra kolordu komutanlığınca çeşitli araç ve gereç yardımıyla bulunuldu.

20 Şubat’ta 93 subayın katılımıyla ilk kurs toplandı. Jimnastik giysileri dikildi, jimnastik sahası hazırlandı. Kurs yöneticileri Petersburg Jimnastik Okulu’nu bitiren subaylardı ve çalışmalar günlük, belirlenmiş bir programa göre yapılmaktaydı. Dersler pratik ve teorik olmak üzere iki bölümde toplanmıştı. Jimnastik, atletizm, su sporları, boks, güreş, pratik dersler arasında yer almaktaydı. Anatomi, fizyoloji, jimnastik, eskrim ve spor kuramı ise kûrumsal dersleri oluşturuyordu. Cumartesileri disiplin ve pedagoji komitesi toplanıyordu.

Okulun birinci sınıfında 76 kişi okuyordu ve kurslara devam edenlerin hepsinde fiziksel gelişim ilk aylardan itibaren göze çarpmaya başlıyordu. Daha sonra okula girmek isteyenlerin çokluğundan dolayı giriş sınavları da yapılmaya başlandı ve öğrenci kadrosu 148 subaya çıktı.

Mart ayında özellikle futbol takımları kurulduğunu görüyoruz. Kolordu bünyesinde, bu dönemde oluşturulan futbol takımlarının sayısı 23'ü bulmuştu ve futbolcular hava koşullarına aldirmaksızın çalışmalarını sürdürüyorlardı. 30 Mart'ta ise tüm futbol takımlarının katılımıyla 1. Kolordu Kupası maçları düzenlenerek, Mart, Nisan ve Mayıs ayları içinde yapılacak bu maçlar için bir fikstür düzenlendi. Çok renkli geçen bu karşılaşmaları, ara sıra Türkler, Rumlar ve Senegalliler de seyirci olarak izliyorlardı. Bu arada Fransızlarla futbol karşılaşmaları da yapıyordu.

Temmuz ayında düzenlenen 1. Kolordu Atletizm Müsabakalarına 220 atlet katıldı. Uluslararası standartların göz önünde tutulduğu bu müsabakalarda 100 m., 1500 m. koşuları, 1500 m. yürüyüş, uzun atlama, yüksek atlama, sıırıkla yüksek atlama, cirit atma, disk atma, çekiç atma müsabakalarıyla, yüzme, kule atlama, sutopu gibi su sporları da yer almaktaydı.

Çocuklar için de ayrıca spor faaliyetleri düzenleniyordu. Erkek çocuklar, 9-16 gruplarında, 5 ayrı gruba ayrılmışlardı. Kız çocukları için de ayrı bir grup oluşturulmuştu. Çalışmalara katılacak çocuklar doktor kontrolünden geçiyor ve haftada üç saatlik programlarla yetiştiriliyorlardı.

KİTAP

Kitap okuma isteği, yerleşim ve beslenme sorunlarının çözümlenmesinden hemen sonra, belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştı. Bunu karşılamak için ilk girişim, 1921 Şubatında Rus Toplumsal Örgütü'nün İstanbul'dan gönderdiği 800 kitapla başladı ve 14 Mart'ta bir kütüphane açıldı. Kitaplar ücretsiz olarak kişilere değil, gruplara veriliyordu. Rus klasiklerinin yanı sıra Fransız klasikleri de çok fazla ilgi çekmekteydi.

Bunun yanı sıra bir de okuma salonu açılarak 9.00-15.00 arasında okuyuculara açık tutuldu.

HABERLEŞME VE "SÖZLÜ GAZETE"

Kolordunun Gelibolu'ya ilk geldiği dönemde, haberleşme olanakları son derece yetersizdi. Gazeteler çok geç ve az sayıda geliyordu. Verilen emirle, birliklerde ordu mensuplarının olaylardan haberdar olabilmeleri, gazetelerin dağıtılması ve olayların yorumlanabilmesi amacıyla haberleşme merkezleri kurulması istendiyse de, bir çok nedenden dolayı gerçekleştirilemedi.

Kolordu karargâhına İstanbul’dan gazetelerin gelmesiyle durum biraz düzeldi. Bu gazetelerin bir bölümü sokaklarda duvarlara asılıyor, diğer bir bölümü de haberleşme merkezlerine dağıtılıyordu. Nisan ayında, General Kutepov’un emriyle, genç subayların gruplar oluşturarak askerlere gazete okumaları tebliğ edildi. Daha sonra, toplumsal kuruluşların etkinlikleriyle durum daha da düzeldi ve İstanbul’dan düzenli olarak haftada bir kez gazete getirilmeye başlandı. Yine de gazete sayısı çok yetersizdi.

“Obşçee Delo”, “Rul”, “Novaya Russkaya Jizn”, “Presse du Soir” İstanbul’dan getirilen gazetelerdi. Çok seyrek olarak Besarabya’dan da gazete geliyordu.

Gelibolu’da çıkartılan gazetelerden yalnızca “Ogni” iki ay süreyle etkinliğini sürdürebildi. Diğerleri çeşitli nedenlerden dolayı etkinliklerini kısa sürede kesmek zorunda kaldılar.

Kolordunun olaylardan haberdar olabilmesi için, kolordu karargâhında günlük haber bülteni yayınlanmaya başladı. Bu bültende, Gelibolu’da bulunan radyo istasyonu aracılığıyla Sovyet radyolarından alınan haberler ve kolorduya ilişkin genelgelerle, İstanbul’dan doğrudan doğruya gelen haberler yer almaktaydı.

Kolordu bünyesinde bulunan gazetecilerin girişimleriyle “Sözlü Gazete” organize edildi. Bunun yönetimini, Gelibolu’da bulunan toplumsal örgütlerin temsilcileri üzerlerine aldılar. “Sözlü Gazete”nin ilk seansı 29 Mart’ta, Fransızların dağıtım konusundaki ultimatolarını verişlerinin ikinci günü yapıldı. Gündem, Fransız komutanlığınca öne sürülen sorunlar, özellikle, Brezilya ve Sovdepya’ya gönderilme konusuydu. Bu seansın gördüğü ilgi üzerine, seansların haftada iki kez yapılması kararlaştırıldı. Daha sonra da toplantıların yapıldığı okuma salonunun çok az kişi alabilmesi nedeniyle, seansların askeri okullarda ve alaylarda tekrarlanmasına karar verildi. Sonraları sözlü gazetenin etkinliklerine siyasal eğitim de katılarak genişletildi. “Sözlü Gazete”, olayları ve kişileri objektif ve çok yönlü olarak, apolitik bir biçimde değerlendirmeye özel bir çaba göstermekteydi.

“Sözlü Gazete” için herhangi bir sansür söz konusu değildi. Gazete yöneticileri, üst düzeyde bulunan kişiler değil, redaksiyon kuruluydu. Bu da gazetenin daha bağımsız davranmasını sağlıyordu. Yalnızca bir kez, yöneticilerle redaksiyon heyeti arasında, ordunun geçmişteki hatalarının tartışıldığı seanstan sonra anlaşmazlık çıktı. Kolordu karargâh komutanı, gazete yöneticilerinden, kolordu birlikleri arasında bölünme yaratabilecek durumlardan kaçınılması ricasında bulundu.

Bu son derece olumlu ortamda “Sözlü Gazete” seansları 24 Mart’tan 1 Aralık’a kadar sürdü. Bu süre içinde 180 seansta 500’den fazla haber ve yorum okundu. Bunlardan 105’i kentte, 55’i kampta, 20’si de askeri okullarda gerçekleştirildi. “Sözlü Gazete”, tüm eksikliklerine karşın, Gelibolu’da Rus ordusunun yaşamında çok önemli bir yer tutar.

TİYATRO VE MÜZİK

Yerleşimin ve beslenme sorunlarının çözüme kavuşmasından hemen sonra, kolorduda tiyatro kurma girişimleri de başlamıştır. Kolordu karargâhının sinema makinesi ile film gösterme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, kış süresince, orduda bulunan şarkıcıların ve müzisyenlerin amatör gösterileri ön plana çıkmıştır.

Baharla birlikte, hemen her birlikte, tiyatro kurma düşüncesi doğmaya başladı. Markov alayında, Mart ayı başlarında, kabare karakterinde küçük bir tiyatro grubu oluştu. Alayda tesadüfen bulunan birkaç operet sanatçısı da, basit sahne koşullarına uygun oyunlar oynamaya başladı.

Gelibolu’da tiyatro sezonunun açılış günü olarak Paskalya’nın ikinci gününü kabul edebiliriz. Bu tarihte hemen her alayda tiyatro grupları faaliyete geçti. Kolordu tiyatrosu kentteki yazlık tiyatrodaki oyunlar sahneye koydu. Ayrıca yazlık kamp tiyatrosunda da ayrı bir tiyatro grubu oluşturulmuştu.

Kolordu tiyatrosu, en büyük tiyatro grubunu oluşturuyordu ve askerler arasında da bulunan 30 kadar amatör ve profesyonel oyuncudan kuruluydu. Bunlar, önce tiyatro için uygun bir yer buldular ve temizleyerek düzenlediler, repertuarlarını hazırladılar, Kolordu komutanlığı ve Kızıl Haç’tan da kıyafet ve gereç yardımı alarak faaliyete geçtiler.

Yıkıntılar arasında kurulmuş olan kent tiyatrosu 1000, kamp tiyatrosu ise 2500 kişilikti. Tiyatrolar haftada 3-4 yeni oyun sahneye koyuyorlardı. Zamanla bu oyunların kalitesi de yükseldi. İlk ciddi oyun, kostümleri ve dekorları İstanbul’dan getirtilen, A. Tolstoy’un “Çar Feodor İvanoviç”iydi. Kolordu tiyatrosu, Gelibolu’da, aralarında Çehov, Gogol, Ostrovskiy gibi tanınmış yazarların oyunları da bulunan 80’den fazla oyun sahneye koymuştur.

Alay tiyatroları ise oyunlarını daha çok güldürüler ve günlük olaylar üzerine kurduklarından, daha kolay etkinlik gösterebiliyorlardı. Tüm alay tiyatroları içinde en önemli yeri, başlarında profesyonel taşra artistlerinin

bulunduğu 10 kişilik Drozdov tiyatrosu alıyordu. Bu tiyatro, geniş kitlelere değil, ince zevklere sesleniyor ve gerçek sanatı yansıtıyordu.

Tiyatrolar genellikle ücretsiz olarak temsiller veriyorlardı ve kolordu yaşamında çok önemli kültürel etkilere sahiptiler.

Tiyatronun yanısıra müzikle ilgilenenler de bir grup oluşturdu ve bir sextet kuruldu. Bu grup Yunan kulübünde özel konserler veriyor ve sık sık çevredeki köy ve kasabalara turneler düzenliyordu.

Her alayda ve tüm askeri okullarda şarkı koroları oluşturulmuştu. Bunlar kilise şarkıları dışında, yerel halkın da katıldığı konserler düzenliyorlardı. En iyi alay koroları Alekseev ve Kornilov korolarıydı. Kolordu bünyesinde de büyük bir karma koro oluşturulmuştu. Dört ay sonra dağılan bu koro da Yunan kulüplerinde özel konserler veriyordu.

Gelibolu’daki ilk konser, Kornilov alay korosunun Ermeni kilisesinde Gelibolu’ya gelişlerinin üçüncü gününde verdikleri dini konserdi. Türk ve Rum ahali de bu konseri izlemişti. Daha sonra da Kornilov korosu Rum kilisesinde, Ermeni okulunda ve Yunan kulübünde çeşitli konserler vermiştir.

Bölgede müzikal aletlerin bulunmaması, müzikal yaşamın gelişimini büyük ölçüde engellemiştir. Buna karşın, bazı birliklerde, orkestra kuruluşları için girişimler yapılmış ve Teknik alay, çok ucuza aldığı eski nefesli çalgıları onararak konserler vermiştir.

KOLORDUNUN TOPLUMSAL YAŞAMI

Gelibolu’da açlık ve yerleşim sorunlarının çözümünden hemen sonra, kolordu katmanları Kırım’ın boşaltılmasından dolayı uğradıkları düşünsel ve moral şaşkınlıktan kurtulmaya başladılar. Bunun sonucu olarak da Mart ayından başlayarak, kolordu bünyesinde, kültürel ve toplumsal etkinliklerde bulunan gruplar oluşmaya başladı. Resimli edebi dergiler, tiyatro grupları çalışmalar yapmaya başladı, akademik grup, tarımcılar grubu, tıpçılar grubu, Gelibolu Rus Mühendisler Birliği gibi bilimsel grupların yanı sıra, satranççılar, fotoğrafçılar da ayrı gruplar oluşturdu. Gelibolu’da oluşturulan grupların sayısı, sportif gruplar dışında onbeşi buluyordu ve bunların üye sayıları da toplam iki bin dolayındaydı. Tüm bu kuruluşların dış ülkelerle temas kurabilme çabaları genellikle çok yetersiz kalmış, yalnızca Yunanistan’la ilişki kurularak, bazı dernek üyelerinin davet üzerine Atina ve Edirne’ye gitmeleri mümkün olabilmiştir.

Bu arada, sık sık Rus yazarlarını anma toplantıları da düzenleniyor, eserleri okunuyordu. Örneğin Dostoevskiy'in 100. doğum yıldönümü Gelibolu'da çok görkemli törenlerle kutlanmış, yapılan dini törenden sonra, düzenlenen bir toplantıda, romanlarından bazı bölümler sahneye konmuştur.

27 Eylül'de de "Gelibolulular Derneği" kurulması için çalışmalara başlanmış, 22 Kasım'da yapılan ikinci oturumda tüzük kabul edilmiştir. 26 Kasım'da yapılan ilk kongrede dernek konseyi oluşturularak, General Vrangal derneğe şeref üyesi seçilmiştir.

KOLORDUNUN EKONOMİK GİRİŞİMLERİ

Gelibolu'da, Kırım'ın güç koşullarından sonra yiyecek bolluğuyla karşılaşan Ruslar (babadan kalma saatler, değerli eşyalar gibi...) ellerinde bulunan son eşyaları da satmak durumunda kaldılar.

Zamanla bazı malul subaylar kentın merkezindeki boş mağazalardan birinde komisyoncu dükkânı açtılar. Burada açık artırmalı satışlar yapıyorlardı ve bu mağazaların sayısı kısa sürede arttı. Fakat Rusların ellerindeki malların tükenmesine esas olan neden, kentın ana ticaret merkezinde bulunan bitpazarıydı. Yerel halk, çevredeki sakinler, Fransız gemiciler, Senegalliler buranın baş müşterileriydiler. M. Kemal Paşa'nın ajanları ise silah ve üniforma satın alıyorlardı. Sonunda komutanlık Rusların ellerindeki değerli eşyaların ve silahların satışını önlemek için bitpazarını yasakladıysa da bu arada, Rusların pek çok değerli eşyası da elden çıkmış oldu.

Daha sonra ise bazı girişimci kişiler dükkân ve restoran açmaya başladılar. Dükkânlar genellikle yine Ruslarla alış veriş yapmaktaydılar. Kısa sürede kentte açılan üç restorana ise çoğunlukla yabancılar gelmekteydi. Buralarda Rus votkası ve kabare türü müzik bulunuyordu.

Yapılan en iyi ve yararlı girişim, Gelibolu'nun merkezinde iki katlı bir binanın kiralananarak, üst katının kütüphane ve okuma salonu, alt katının ise yemekhane yapılmasıydı. Burada ucuz yemek de veriliyordu.

Ocağın ortasında kentte bir grup subayın girişimiyle bir Rus fırını açıldı ve beyaz Rus ekmeği pişirilmeye başlandı. Bunlardan başka, kentte, küçük bir ayakkabı, çizme tamir atölyesi, çamaşırhane, terzi ve berber de açıldı.

Aralığın sonunda Başkomutanlığın emriyle kolordu dükkânlarının kuruluşuna geçildi. 1. Ocak’tan itibaren merkez kamp dükkânları açıldı. Bu arada dostluk kooperatifleri yaratma düşüncesi de belirdi. Şubat başında birliklerden yetkili kişiler tüzük projesi üzerinde çalışmaya başladılar. Tüzüğün hazırlanmasından ve Kolordu komutanlığınca onaylanmasından sonra kooperatif “1. Ordu Kooperatifi” adı altında çalışmaya başladı. Başlangıçta 500 üyesi olan kooperatifin yönetim kurulu seçildi ve çalışma planı hazırlandı. Kooperatifin garnizon yemekhanesini, fırını ve komisyon mağazasını yönetmesi, mağazalardan başka, berber dükkânı ile subayların şapka ve diğer gereksinimlerini karşılayan bir atölye kurması öngörüldü. Kooperatifin elinde bu iş için 100 lira bulunuyordu. İstanbul’a giden kooperatif üyelerine 2700 drahmi değerinde mal verildi ve bunların satışından elde edilen paralar kooperatifin ana sermayesini oluşturdu. Kooperatifin merkez mağazası 1 Eylül’e kadar ortalama ayda 24.349 drahmilik satış yaptı.

Drahminin değerinin sık sık inip çıkması, toptancıların az krediyle mal vermeleri, Yunan yönetiminin ticari engellemeleri gibi kooperatifin çalışmasını engelleyen pek çok unsur vardı.

Gelibolu’da asıl para birimi olarak drahmi kullanılıyor, fakat en yakın büyük ticaret merkezi olan İstanbul’da lira ve piastır geçiyordu. Bu iki para biriminin borsadaki değişimleri birbirini son derece etkiliyor, bu da kooperatifin kurucularını güç durumda bırakıyordu.

Bunlara karşın kooperatif kolordu mensuplarının en büyük ticari girişimi olarak Gelibolu’daki yaşamda büyük rol oynuyor, önemli ölçüde ucuz ve iyi mal tedarik edebiliyordu. Boşaltmanın başlamasından sonra, 21 Kasım 1921’de çalışmasını durduran kooperatif her ne kadar başarılı idiye de, Rusların yaptıkları alışverişin ancak % 10’luk bir bölümü burada gerçekleşmiştir.

TOPLUMSAL KURULUŞLARIN ETKİNLİKLERİ

Gelibolu’da toplumsal yardım kuruluşlarının çalışmaları Rusların Gelibolu’daki yaşamlarında önemli rol oynar. Bu kuruluşların yardımları beslenme, çeşitli atölyelerin, tiyatroların ve eğitim kuruluşlarının düzenlenmesi biçimindeydi.

Rusya dışında yaşayan Ruslara yardım amacıyla kurulmuş olan Tüm Rusya Yerel Birliği ve Tüm Rusya Kentler Birliği kuruluşları bu yardım-

larda en etkin olan kuruluşlardı. Bunların kentte kurdukları irtibat büroları, Rusların dünya ile bağlantılarını sağlamaktaydı.

Gelibolu'daki yardım kuruluşlarının etkinlikleri, genellikle, beslenme, kültür, parasal konulardaki yardımlarla, atölyelerin kurulması doğrultusundaydı. Tüm Rusya Yerel Birliği, en gerekli maddelerin imalat fiyatına satıldığı bir mağaza da açmıştı.

Tüm Rusya Yerel Birliği, ilk olarak 22 Mart'ta "Merkez Öğrenim Atölyesi" açtı. Burada marangozluk, dülgerlik, tesviye, ayakkabı ve çizme yapımı öğretilmekteydi. Amerikan Kızıl Haçı'nın yardımıyla da bir dikiş atölyesi kuruldu.

Ayakkabı-çizme atölyesi 25 usta ve 3 kalfalık kadrosuyla 5 Ağustos'a kadar çalıştı. Bu süre 1.600 çizme, 5.000 tamirat yapıldı ve bunlardan % 2'si yerel halka aitti. Ustalar günde 5 saat parasız çalışıyorlar, üç saat ise özel siparişlerin yapımını gerçekleştiriyorlardı.

Marangoz ve ağaç işleri atölyesi 6 usta ve 1 kalfayla açıldı. Nisan sonunda bu sayı 15'e çıktı. Usta ve kalfalar ayakkabı-çizme atölyesiyle aynı koşullarda çalışmaktaydılar.

1 Ağustos'ta kapanan bu atölyenin çalışanları, bu tarihten sonra mülteci konumuna geçerek, marangozluk ve ağaç işleri arteli kurdular ve Yunan yöneticiler aracılığıyla Podosto dağları çevresinde büyük bir inşaat işi aldılar.

Tesviye-mekanik atölyesi, açılışında 3 ustaya sahipti. Temmuz ortalarında 10 usta ve 2 kalfa görev aldı. Bu ay içinde otomobil kaportası tamiri için vulkanizasyon bölümü de açıldı.

Dikiş atölyesinin açılışında 15 dikiş makinesi bulunmaktaydı ve bunlar Gelibolu'daki Amerikan Kızılhaçı temsilcilerince sağlanmıştı. Fakat burada, yalnızca kadınlar ve çocuklar için giyim eşyaları dikilebiliyordu. Erkek elbisesi ya da üniforma dikimi Kızıl Haç tarafından yasaklanmıştı. Temmuz'da 10 makine geri alındı. Atölyeden kentte bulunan 90 kadar bayan yararlanabiliyordu. Temmuz başında Tüm Rusya Yerel Birliği'nin desteğiyle bir atölye kuruldu. Bu atölye ayakkabı, çizme ve şapka gibi gereksinimleri büyük ölçüde karşılıyordu. Atölyede 18-20 usta bulunuyordu.

Mülteci Taburunda Tüm Rusya Yerel Birliği'nin araç ve gereç yardımıyla Mart ayında dikiş atölyesi ve çizme atölyesi açıldı. Aynı birlik, Mart

ayı sonunda, 1. Piyade Taburu hastanesinde de tesviye, marangoz ve çizme atölyeleri de açtı, buralarda 16 usta çalışıyordu.

İkinci Süvari Alayında da Temmuz sonlarında Tüm Rusya Yerel Birliği'nin girişimleriyle bir çizme atölyesi açıldı ve boşaltma sırasında alayla birlikte Sırbistan'a gönderildi.

Toplumsal örgütlerin maddi yardımları son derece değişik bir karakter taşımaktaydı. 1 Ekim'e kadar, yönetim toplam 12.200 liralık bir maddi yardımda bulunmuştu. Toplumsal yardım kuruluşlarınca kurulan merkezlerden çocuklar, hastalar, iyileşme dönemindekiler ve öğrenciler yararlanabiliyorlardı. Ayrıca buralardan askeri okullara da beslenme için maddi yardım yapılıyordu. Gelibolu'da ve kampta bulunan Rusların % 6,10-6,17'si bu merkezlerden yararlanmaktaydılar. Tüm Rusya Yerel Birliği'nin bu beslenme merkezlerinde 60 hemşire, aşçı ve aylıklı memur çalışmaktaydı. İş, para ve giyecek konusundaki yardımlar çok sınırlı bir kesime seslenmekle birlikte, bu kuruluşların kültür ve eğitim konularındaki yardımları tüm kolorduya yansımaktaydı.

Gazete sağlanmasından tiyatroya kadar tüm kültürel ve eğitsel girişimler, bu kuruluşların yardımlarından şu ya da bu biçimde yararlanmaktaydılar. Yalnız, bu yardımlardan yararlanabilmek için yapılan girişimlerin gerçekleşmeye başlamış olması veya yeterince güçlü ve yaşayabilecek bir duruma gelmiş olması gerekliydi. Yabancı dil kursları, asker kütüphanesi ve okuma salonu en çok yardım alan girişimlerdi. Bunlardan başka, kent tiyatrosu, kamp tiyatrosu, resim-müzik stüdyoları gibi birçok kültürel girişimler de Tüm Rusya Yerel Birliği ve Tüm Rusya Kentler Birliği tarafından desteklenmekteydi. Tüm bu kuruluşlara yapılan yardımların tutarı 5.823 lirayı buluyordu.

Bu kuruluşlar tarafından Gelibolu'da yapılan ilk girişim büyük bir mağazadır. Burada, Rusların kente gelişinden sonra fiyatları artıran yerel tüccarlara karşı, maliyet fiyatına temel ihtiyaç maddeleri satılmaktaydı. Fakat İstanbul'dan yeterli miktarda malın gelmeyişi bu mağazanın çalışmasını engelliyordu. Bu nedenle mağaza giderek etkinliğini yitirdi ve 1 Ekim'de kapandı.

Toplumsal kuruluşların Gelibolu'da 1 Nisan'dan 1 Ekim'e kadar yaptıkları harcama 32.000 lirayı buluyordu. Bu kuruluşlarda toplam 400 kişi çalışıyor ve ayda 1-20 lira kazanç sağlıyorlardı. Bunlardan başka, parasız mektup gönderme, danışma bürcuları, kolordu bayramlarının düzenlenmesine yardım gibi pek çok etkinlikleri de vardı.

YABANCI YARDIMI

Gelibolu'da Ruslara yapılan yardım A.B.D., Belçika ve Uluslararası Kızıl Haç tarafından gerçekleştiriliyordu. Belçika yardımı, 1921 Mayısında, kap-kacak, giysi, çamaşır gibi eşya yardımı olarak gerçekleştirildi ve bunlar genellikle kadınlara, çocuklara ve gönüllü hemşirelere dağıtıldı. Belçikalılar daha sonra doğrudan yardımda bulunmayıp Amerikan Kızıl Haç aracılığıyla ilaç ve yiyecek yardımında bulundular.

Uluslararası Kızıl Haç, Temmuz ayından başlayarak, çocukların ve kadınların beslenmesini üzerine aldı. O zamana kadar bu işi Amerikan Kızıl Haçı ve Fransızlar gerçekleştiriyorlardı. Bu kuruluşlar arasında Amerikan Kızıl Haçı, Kırım'ın boşaltılmasından itibaren Ruslara en etkin yiyecek ve giyecek yardımını gerçekleştirmekteydi ve bunu 1921 Eylülü sonuna kadar da bunu sürdürdü.

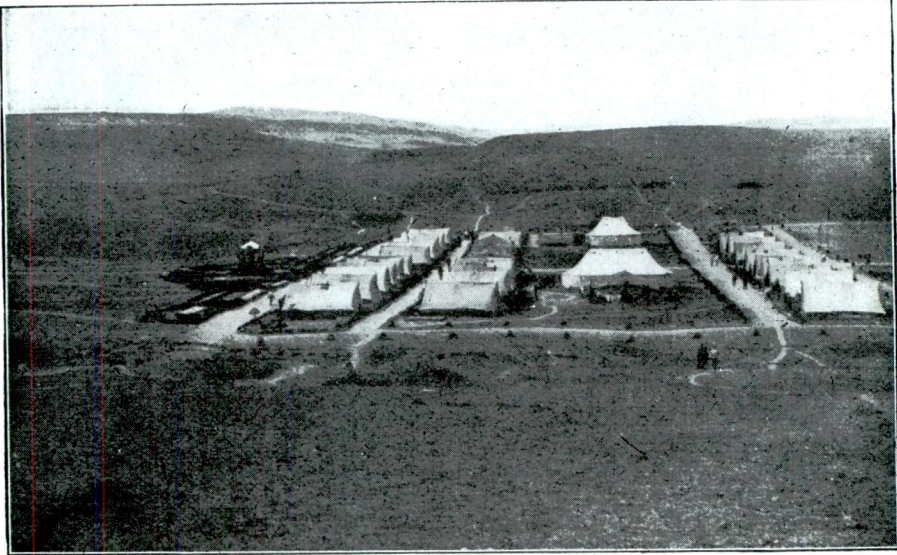
Amerikan yardımı, 27 Aralık 1920'de "Yalta" gemisinin Gelibolu limanına gelişiyle başlar. Bu tarihten 1 Ağustos 1921'e kadar yapılan yardımın tutarı 1.500 tondur. Aylık ortalama yardım miktarı 200 ton olup, bunun 60 tonu gıda maddesidir. Bunlar, seyyar hastahanelere, hastalara, iyileşme devresindeki kadın ve çocuklara öncelikle dağıtılmaktaydı.

İlk yardım maddeleri ilaç ve yataktı. Şubat ortalarında 1500 yatak getirildi ve 6 hastane açıldı. Yazın ise, akciğer hastaları için sanatoryum ve özel doğum çadırları kuruldu. Şubat sonundan itibaren yiyecek ve eşya alımı ve dağıtımı için kurulan özel bir bayanlar yönetimi oluşturuldu.

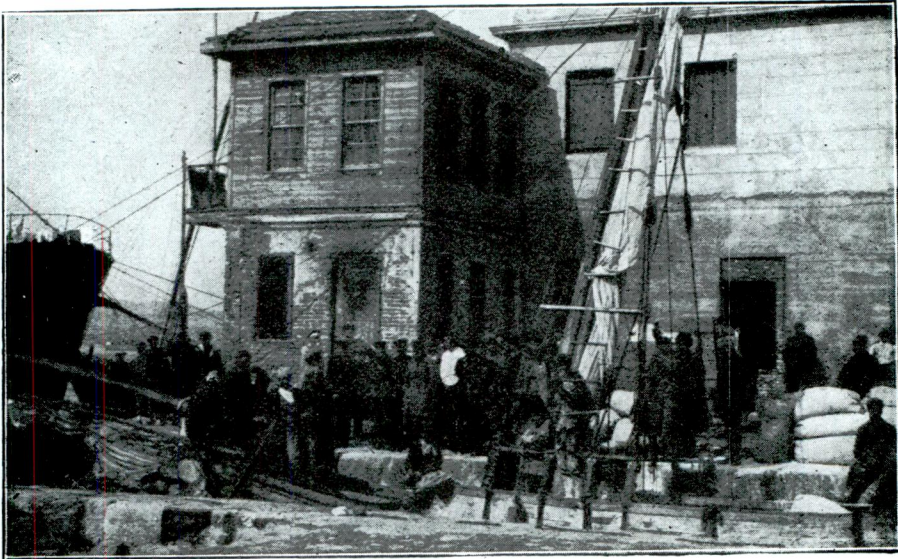
Çocuklar, çocuk bakımevinin yanına kurulan beslenme merkezlerinden yararlanmaktaydılar ve bunların sayısı 180 kadardı. Süt emme çağındaki çocukların, küçüklerin sayıları 100 kadardı ve ayrı bir grup oluşturuyorlardı. Çocuk bakımevi, açılış ve gelişimini Amerikan Kızıl Haçı'na borçludur.

KADINLAR VE ÇOCUKLAR

Kırım'da Bolşeviklere karşı savaşıyan askerler ani boşaltma durumu ortaya çıktığında iki seçenekle karşı karşıya kaldılar: Ya ailelerini Kırım'da bırakmak ya da onları da kendileriyle birlikte sonu belirsiz bir yolculuğa çıkarmak. Bir bölümü ailelerini ve çocuklarını riske atmamak için Kırım'da bıraktılar. Aileleri Kırım dışında olanlar için ise zaten hiçbir olasılık söz konusu değildi. Gemilere binenlerin bir bölümü asker aileleri,

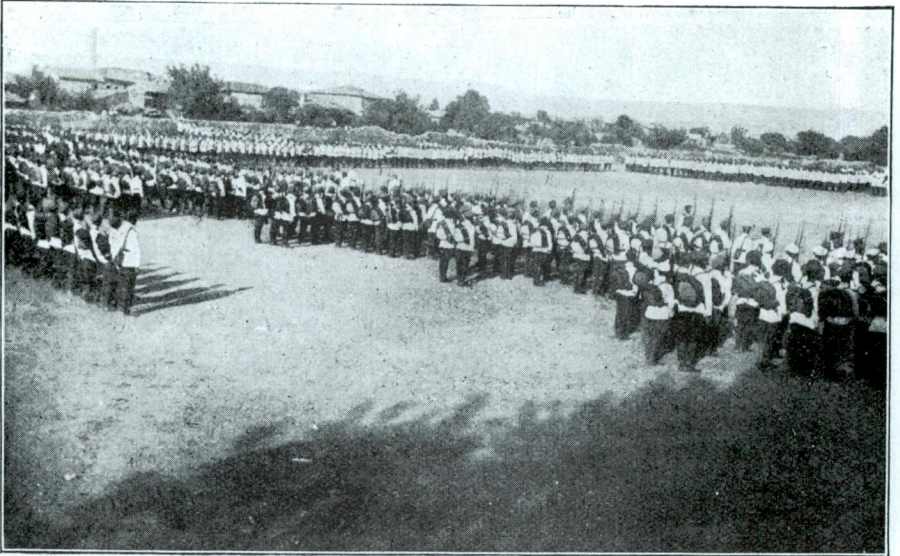
Res. 1 – Kornilov Alayı Kampı

Res. 2 – Gıda Yardımının Gemiden boşaltılışı

Res. 3 – Kentte beslenme merkezi

Res. 4 – Kentte Geçit Töreni

Res. 5 – Kolordu Karargâh Binası

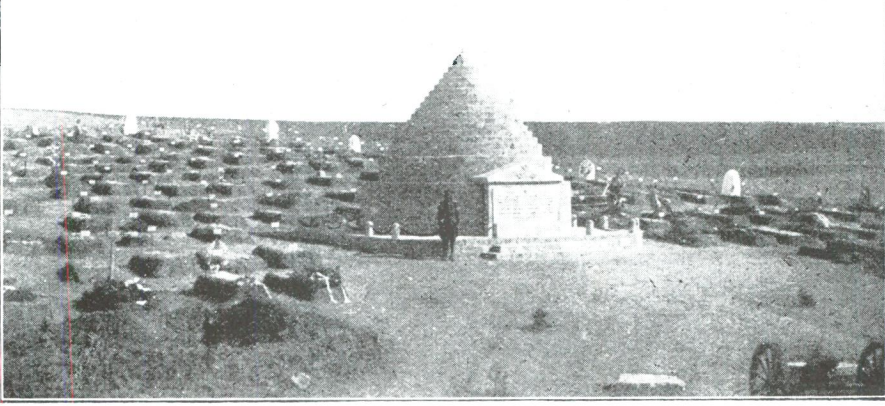
Res. 6 – Mühendislik Okulunda Ders

Res. 7 – Subay Topçu Okulu

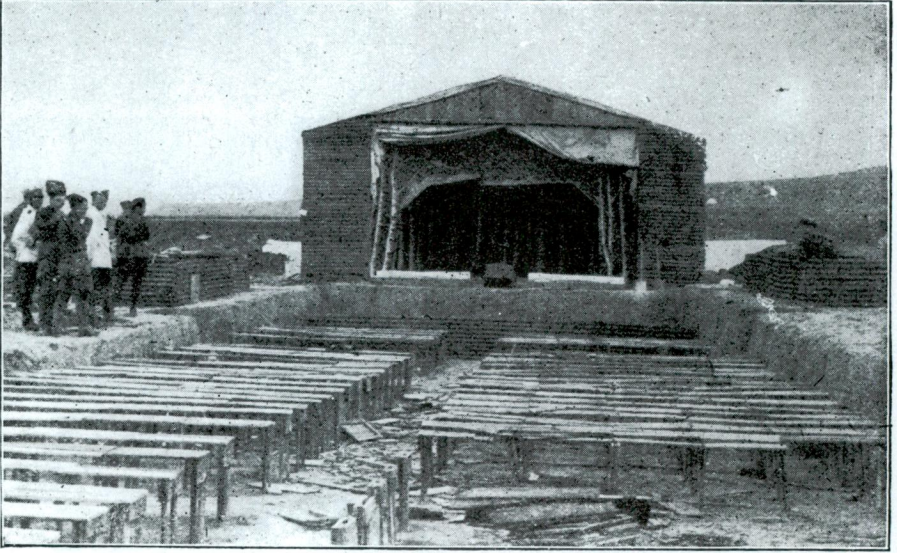
Res. 8 – Kız çocuklarının jimnastik çalışması

Res. 9 – Rus Mezarlığının genel görünümü

Res. 10 – Piyade tümeni mezarlığındaki anıt

Res. 11 – Kamp Tiyatrosu

Res. 12 – İlk Suvari Birliğinin Sırbistana Hareketi

büyük çoğunluğu ise mülteci kadın ve çocuklardı. Bunların büyük bölümü İstanbul’da kaldı, yalnızca 1. Kolordu askerlerinin aileleri Gelibolu’ya yerleşti.

Gemilerdeki pislik, gıdasızlık ve sıkışıklıktan sonra Gelibolu’da açık hava, soğuk ve yağmur onları bekliyordu. Türkler ve Rumlar onlara evlerinin odalarını açtılar, yıkıntılarda, kulübemsi yerlerde bir süre yaşadıkdan sonra, yapılan girişimler sonucu daha uygun yerlere yerleştirildiler. Toplu yaşam merkezi biçiminde düzenlenen bu yerlerde, tuvaletlerin, yemekhanelerin düzenlenmesi, yatak, masa ve tabure sağlanması için kolordu komutanlığınca yardımda bulunuldu.

Yurtlara yerleşimde yerli ahalinin de büyük yardımı oldu. Türk müftüsü, toplu yaşam merkezi olarak camilere kadın ve çocukların sığınabilmeleri için yardımcı oldu. 13 merkezden 5’i cami idi. Yalnız ramazan bayramında, müftünün ricası üzerine camilerden birisini boşaltmak gerekti. Merkezlerde toplam 225 kadın ve 79 çocuk barınıyordu.

Kolordudaki toplam kadın sayısı 1100 kadardı ve aşağı yukarı kolordu nüfusunun % 5’ini oluşturuyordu. Kadın nüfusunun % 77’si kente, % 23’ü kampta yaşıyordu.

Kadınlar ailenin geçiminde önemli rol oynuyorlardı. Fransızlarca verilen tayından ayrı olarak Amerikan Kızıl Haçı’ndan da besin yardımı alıyorlardı. Bunların bir bölümünü satarak aile bütçesine katkıda bulunuyorlar, ayrıca birkaç drahmi karşılığında ufak tefek işler de bulabiliyorlardı.

Başlangıçta kadınlar, ticaret yapmak için küçük tezgâhlarda satış yapıyorlar veya yerel kahvelerden birinde yarım liraya çalışıyorlardı. Jimnastik giysilerinin dikimi, çamaşır yıkama, kurullarda görev alma gibi işler, kadınların aile yaşamındaki önemlerini arttırıyordu. Kadınlar ayrıca atölyelerde ve komitelerde de görev alıyorlardı. Dul kadınların büyük bir bölümü de Gelibolu’da evleniyordu. Yalnızca kente evlenenlerin sayısı 49’u buluyordu.

Çocukların toplam sayısı 320 idi ve tüm kolordunun %1,3’ünü oluşturmaktaydı. Gelibolu’da 12 Şubat’la 1 Eylül arasında doğan çocuk sayısı 100’dü. Gelibolu’daki olumsuz koşullar çocukların hem sağlıklarını hem de ruhsal yaşamlarını olumsuz yönde etkilemekteydi.

Çocuklar su taşıma, yiyecek için sıra bekleme, çamaşır yıkama gibi işler yapıyorlardı. Kitapları ve oyuncakları yoktu. Yerel ahalinin çocukları-

la diyalog kuramıyorlardı. Bu bakımdan Şubat ayında kurulan çocuk bakım evi ve Martta çalışmalarına başlayan okul çok gerekiyordu. Okulda okuyanların sayısı 208'di.

Küçük çocukların hemen hepsi kampta yaşamaktaydı. Bunlar için Drozdov alayında beslenme merkezi açılmıştı. Çocuklarda tüm gıda yardımlarına karşın beslenme yetersizlikleri ortaya çıkıyordu. Kırım'daki savaşın ve Gelibolu'daki ağır yaşam koşullarının çocukların psikolojisi üzerinde son derece olumsuz izlenimler bıraktığı izleniyordu. Bunlar normal koşullarda yetişen çocuklara göre çok daha ağırbaşlı davranmaktaydılar.

KAMP YAŞAMI

Kamp yaşamında güç işler genellikle subaylara yüklenmişti. Kampın kurulması, kentten çadırların getirilmesi, kurulması, odun ve su taşıma, yiyecek ve giyecek sağlanması gibi işler onların göreviydi. Özellikle taşıma işi hiçbir yük aracının bulunmadığı ilk günlerde çok ağırdı. Kampın kurulmasından sonra ranzaların yapımı gerekiyordu ve hiçbir araç ve gereç yoktu. Bunun için gruplar halinde ormana gidiliyor, getirilen genç ağaçlardan ve dallardan yatak örülüyordu. Dağıtılan yiyeceğin bir bölümünün çığ olarak dağıtılması gerektiğinden, herkes kendi yiyeceğini toprağa kazılmış ocaklarda kendisi pişirmek zorunda kalıyordu. En fazla harcanan gıda maddeleri pirinç ve mısır unuydu. İlkbaharda en çok kaplumbağa çorbası yeniyordu.

Subaylar ufak tefek ihtiyaçlarını giderebilecekleri bir para kazanmak için kente odun taşıyarak satıyorlardı. Bu odunların fiyatı niteliğine göre değişiyordu. Yazın ise odunların bir bölümü deniz kenarından toplanarak yemek pişirmekte kullanılıyordu. Kampta en güç iş çamaşır yıkamaktı. Özellikle kışın ayazda bu iş çok güçtü. Yazın ise daha kolaylaşıyor, hatta zevkli bir iş haline geliyordu.

Kampta en önemli iş yemek dağıtımıydı. Yiyecekler önce 4 ya da 5 kişilik gruplara dağıtılıyor, daha sonra bunlar da kendi aralarında, bazen kura çekerek adil bir dağıtım sağlıyorlardı.

Geceleri, kışın siyasal durum üzerine sert tartışmalar yapılıyordu. Yazın ise tiyatro, futbol, "Sözlü Gazete", dersler ve anayurda dönüş üzerine yapılan söyleşiler, şakalar, vakit geçirme araçlarıydı. Geceler daha eğlence- li geçiyor, sık sık ordunun geleceği üzerine söylentiler dolaşüyor ve tartışma konusu oluyordu.

İlkbaharda futbol turnuvası kampa büyük bir canlılık getirdi. Genel kültür kursları, “Sözlü Gazete” de kamp yaşamında önemli bir yere sahiptirler.

Kamp yaşamı süvari birliklerinin Sırbistan’a, piyade birliklerinin ise Bulgaristan’a gitmesinden sonra sönükleşti. Bu arada yiyecek yardımı da azalmıştı.

Bu yüzden kamp sakinleri gereksinmelerini karşılayabilmek için daha güç, fakat daha kârlı olan odun kömürü satışına yöneldiler.

Sonbahar yağmurlarıyla birlikte kamp tamamen durgunlaştı. Alekseev alayının ayrılmasıyla genel kültür kursları, daha sonra da “Sözlü Gazete” seansları kesildi, 25 Kasım’dan sonra da tümüyle dağıldı.

KENTTE YAŞAM

Gelibolu tipik bir Türk kıyı kasabası görünümündeydi. Demiryolu, elektrik, sinema, gazete yoktu. Çeşme başlarında Türk kadınları sıraya girerek şakalaşıyor, gülüşüyorlar, erkekler de kahvehanelerde saatlerce oturmayı seviyorlardı. Arada bir kasabada deve kervanlarına da rastlanıyordu. Akşamları minarelerden mollaların tekdüze ve acıklı ezanları duyuluyordu. Türklerin yanı sıra, Yunanlılar da oldukça fazlaydı. Onların orijinal elbiseli rahiplerine, telaşlı tacirlerine, kep ve hakili jandarmalarına, kibirli subaylarına sık sık rastlamak mümkündü.

Kolordu Gelibolu’ya vardığında ve birlikler kente yerleştiğinde Ruslarla birlikte kentteki nüfus dağılımı şöyleydi:

Ruslar 8.400 % 45, Rumlar 4.300 % 23, Türkler 2.900 % 15, Museviler 1.400 % 8, Ermeniler 900 % 5, Senegalliler 800 % 4.

Kamptan gelenlerle birlikte nüfus artıyor ve kent Ruslarla doluyordu. Rusça tabelalar, afişler, bildiriler her yerde göze çarpıyor, her yerde Rusça konuşmalar duyuluyordu. Kısa zamanda bazı Rusça sözcükler, yerli halk arasında da kullanılmaya başlandı. Buna karşın, “kardaş”, “efendi”, “ekmek”, “yok”, “yaman” gibi Türkçe sözcükler de, Rusların gündelik konuşmalarında iştiliyordu.

Esmer, kırmızı fesli Senegalliler de kentte ayrı bir grup oluşturuyorlardı ve Ruslarla dostane ilişkiler içindeydiler.

Kentte yaşam genellikle erken başlıyordu. Saat 6.00-7.00 gibi komutanlıkta ve fırın önlerinde kalabalıklar toplanıyor, kamptan odun ve kömür

taşıyıcı dizileri uzanıyor, çeşmelerde kuyruklar oluşuyordu. Saat 8.00-9.00 gibi eğitime giden öğrenci subayların marşları duyuluyor, her yerde çalışma ve öğrenim başlıyordu. Genellikle öğleyin 12.00-14.00 arası yemek yeniyordu. Daha sonra dinleniliyor, öğleden sonraki çalışmanın ardından akşamleyin 5.00-6.00 gibi yemek yeniliyordu. Bu saatten sonra, derslere, "Sözlü Gazete" seanslarına, tiyatrolara ve gezmeye gidiliyordu. Deniz kıyısı, Türk ve Rus mezarlığı en fazla gezilen yerlerdi.

Kentteki en canlı merkezler kolordu komutanlığı, Tüm Rusya Yerel Birliği Temsilciliği ve Amerikan Kızıl Haçı deposuydu.

Kent, özellikle kolordu mensuplarının maaş aldıkları gün canlanıyordu. Özellikle kamptan gelen Ruslar ticaret merkezini dolduruyorlardı. Akşamları restoranlar da doluyordu. Saat 10.00-11.00'den sonra sokağa çıkma yasağı vardı.

Yazın Ruslar deniz kenarında, plajda vakit geçiriyorlar, uzun yüzme sezonundan yararlanıyorlardı. Denize girmeye komutanlıkça 9 Mayıs'tan itibaren izin verilmişti.

Gelibolu'yla dış dünya arasında, yalnızca gemi seferleri aracılığıyla ilişki kurulabiliyordu.

Arasına Yunan gemileri, her hafta pazar günleri de posta, yiyecek ve İstanbul'da bulunan Rusları getiren Rus deniz araçları geliyordu. Bunlar genellikle de iki gün sonra İstanbul'a dönüyorlardı. Fransızlar, mülteci durumunda bulunan Ruslardan başkalarının İstanbul'a gitmeleri için vize vermiyorlardı.

Genelde kent yaşamı kamp yaşamından daha renkli ve ilginçti.

ORDUNUN RUHSAL DURUMU VE SÖYLENTİLER

Gelibolu'da bulunan Rusların yaşamları, değişik izlenim, olay ve söylentilerle koşullanmaktaydı. Gemiler Gelibolu kıyılarına yanaştıklarında, gemilerdeki birliklerin karşısına iç karartıcı ve tekdüze bir manzara çıkmıştı. Kent ölü bir görünümdeydi. Yalnızca binalardan birinde dalgalanan Yunan bayrağı kentte yaşamın var olduğunu gösteriyordu. Soğuk, hafif bir sonbahar yağmuru sıkıntıyı arttırıyordu. Sivastopol'la karşılaştırıldığında çelişki o denli büyüktü ki, insanlar gemi pisliğinden ve karanlıktan kurtulacaklarına dahi sevinemediler.

İskelede ve sokaklarda kent sakinleri meraklı bakışlarla Rusları inceliyorlar, Ruslar ise şaşkın, yağmurdan nereye sığınacaklarını bilmeden, omuzlarında eşyalarıyla duruyorlardı.

Bir iki hafta sonra, yaşam düzene girdiğinde Ruslar hukuksal durumlarını tartışmaya başladılar. “Biz kimiz? Mülteci miyiz, yoksa ordu muyuz?” sorusu herkesi meşgul ediyordu. Ordunun, başlangıçtaki, partal, hemen hemen silahsız, askeri örgütlenmeden yoksun görünümü bu soruyu “mülteci” olarak yanıtlıyordu. Ordunun bir bölümü için savaş yitirilmiş ve bitmişti. Bazıları ise hâlâ savaşçı ruhu koruyordu. Üçüncü bir bölüm için ise Gelibolu, Bolşeviklerle yapılan savaşın güç bir aşamasından başka bir şey değildi.

Fakat herkes için Gelibolu, iç savaşın tehlikelerinden uzak bir yerdii. Cephe, yarın için ölüm korkusu yoktu ve yorgun sınırlar dinleniyordu. Ama bütün bunlar, “Yarın ne olacağız?” sorusuna bir yanıt getiremiyordu.

Ordunun ilerideki varlığından da umut kesilmişti. Bu yüzden Gelibolu’nun güç koşulları altında yaşamak zorunda kalınması hoşnutsuzluk yaratıyordu. Şose yapımı, yeni yapıların kurulması gibi işler, gereksiz bir çaba gibi gözüküyordu. Gelibolu’da uygulanan sert disiplin de mırıldanmalara yol açıyordu. Kıta hizmeti çalışmaları da yararsız görülüyor ve “askerçilik oynama” olarak yorumlanıyordu. Fakat zamanla bu “oyun” tüm orduyu sarmaya başladı.

Bu arada “Bolşeviklere karşı uluslararası bir çıkarına harekâtı” söylentisi yayılmaya başladı. Fakat zamanla bunun gerçek olmadığı ortaya çıktı. Çünkü İngiltere, Rusya ile anlaşmaya hazırlanıyordu.

Daha başka söylentiler de yayılıyordu: Ruslardan Afrika’daki Fransız kolonilerinin savunmasında yararlanma, Bolşeviklere karşı Romen ordusuyla birlikte harekete geçme vb.

Fakat bunlar Ruslar tarafından hoş karşılanmayan söylentilerdi. Kimse ne lejyon askeri olmayı, ne de Romanya’nın yararına, Rusya’nın zararına olacak bir harekâta katılmayı istemiyordu. Bu arada, genelkurmay kargâh komutanı da Rus ordusunun yalnızca Bolşeviklere karşı savaşacağını, bunun dışında başka bir amaçla kullanılmasının mümkün olmadığını belirten bir bildiri yayınladı. Aralık ayı böylelikle geçti.

Başkomutanın gelişi de yeni bir şey getirmedi. Ordunun müttefikler tarafından tanınması işi de açıklığa kavuşmadı. Aslında bu tanınma, bir-

çokları için manevi açıdan bir önem taşıyordu. Ordunun tanınması, bu kişiler için yalnızca, daha iyi koşullarda yaşayabilme olarak değerlendiriliyordu.

Noelden kısa bir süre önce, Sovyet Rusya'da General Brusilov'un gerçekleştirdiği bir ayaklanma söylentisi yayıldı. Lenin'in ve Trotskiy'in bilinmeyen bir yere kaçtıkları, Moskova'da yeni bir hükümetin olduğu gibi haberler heyecan yaratıyor, fakat bunların gerçek olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılıyordu. Bu arada güç fiziksel çalışma sınırları yıpratıyor, disiplin anlamsızlaşıyor, ordunun geleceği karanlık görünüyordu.

Gelibolu'da yurt özlemi her geçen gün artıyor, konuşmalar hep Rusya üzerine yoğunlaşıyordu. Bu yurt sevgisi, orduyu çöküntüden kurtaran en büyük etkendi.

Şubat başkomutan yeniden geldi. Bu kez onu mülteci topluluğu değil, disiplinli bir ordu karşıladı ve onun Rusya'ya kısa zamanda dönme vaatleri, ordunun bu yö'deki inancını arttırdı. Gidişinden birkaç gün sonra, Sovyet radyosu Kronştadt'ın ayaklandığını bildiriyordu. Gelibolu'daki kolordu, kuzeydeki bu savaşı gazete ve radyolarla adeta yaşıyordu. Müttefikleri bu savaşa katılmaları için kendilerine gemi vermedikleri için suçluyorlar, Kronştadtlıların savaşı kaybetmelerinden korkuyorlardı. Bu arada Bizerte limanındaki Rus donanmasının Limni ve Gelibolu'ya hareket ettiği (kolorduyu Rusya'ya götürmek üzere) söylentisi coşku yarattı.

Fakat sonunda gerçekler ortaya çıktı. Donanma hâlâ Bizerte'deydi ve Sovyet radyosu Kronştadt'ın düştüğünü bildiriyordu. Bu haber herkeste bir moral çöküntüsü yarattı ve yurda dönme hayallerini yıktı. Fakat baharın gelişi ordunun moralini tekrar yükseltti. Disiplin ve kıta görevi artık o denli anlamsız gelmiyordu. Yapılan dini törenler ve bayramlar moralin yükselmesinde olumlu rol oynuyorlardı.

Fransızların Rusları ordu değil, mülteci kabul ettikleri haberi bile ordunun moralini bozmadı. 27 Mart'ta, Gelibolu'da Fransız karargâhı binasına asılan bildiriye, orduya tâyin verilemeyeceği tehdidiyle, ordunun ya Brezilya'ya gitmesi, ya da Sovyetler Birliği'ne geri gönderilmesi gerektiği bildiriliyordu. Bu çok can sıkıcı bir olaydı. Fakat başta başkomutan Kutepov olmak üzere hiç kimse buna aldırmadı.

Kısa bir süre sonra üç bacalı "Rion" zırhlısı isteyenleri Brezilya'ya götürmek üzere limana geldi. Brezilya'ya gidenlerin çok azı kolordudan,

büyük bölümü ise İstanbul’dan gelen mültecilerdi. Bu, orduda üzücü bir olay olarak karşılandı.

İstanbul’daki Bolşevik temsilcilerin tutuklanması haberini, Fransız hükümetinin 17 Nisan tarihli “üstlerin emirlerine uymama ve Bakû’ye geri dönme” çağrıları izledi. 23 Mayıs’ta kolordu komutanlığı “mültecilik” sorununu bir hamlede çözmek amacıyla, isteyenlerin üç gün içinde mülteci konumuna geçebileceklerini belirten bir bildiri yayınladı. Bu bildiri büyük bir kargaşaya neden oldu. Koşullardan memnun olmayanlar mülteci konumuna geçtiler.

Bu sırada Balkanlardan bir umut ışığı belirdi. Kardeş Balkan ülkelerine gidilebilirdi.

Tüm yaz boyunca ordu söylentilerle çalkalandı. Özellikle başkomutanın İngiliz hükümetiyle, ordunun Kafkasya kıyılarına çıkartılması konusunda yaptığı görüşme söylentileri önemli yer tutuyordu. İngilizlerin her türlü silah ve mühimmat yardımı yapacağı da söyleniyordu. Kampta büyük bir heyecan başladı. Bazıları her türlü harekâta hazır dılar. Çoğunluk ise, böyle bir harekâtın bir macera, aynı zamanda Rus ordusunun sonu olacağını düşünüyorlardı. Başkomutanın, İngilizlere, çıkartmaya İngiliz birliklerinin de katılmasını şart koştuğu haberi geldi. Tüm bu söylentiler İstanbul kaynaklıydı.

Bu arada Uzak Doğu’da Vladivostok’ta ayaklanma olduğu haberi yayıldı. Gazeteler, Japon komitesinin General Vrangeli ziyaret ederek, Uzak Doğu’ya asker göndermekten söz ettiklerini bildiriyordu. Vladivostok’ta Vrangel ordusunu silah ve üniformanın beklediği, ordunun taşınması için gemilerin Gelibolu’ya gelmekte olduğu söylentisi güç kazanıyordu. Bu arada Balkan ülkelerine gitme sorunu çözümlendi. Sırbistan ve Bulgaristan’ın Rus ordusunu kabul edip etmeyecekleri tartışılmaya başlandı.

Yaz sonuna doğru Rusya’da kıtlık olduğu haberi yayıldı. Bazıları, orada kalan yakınlarını düşünüyor, bazıları da bu felâketin Bolşeviklerin yıkımını hazırlayacağını söylüyordu.

Ağustosun ilk günlerinde Sırbistan’dan ilk gemi geldi. Artık en kuşku-cu kişiler bile Balkanlara aktarma olayına inanıyordu. İlk geminin gidişi üzerine uzun süre geçmesi, yeni gemilerin gelmeyişi de söylentiler çıkmaya başladı. Fransızların gemi vermedikleri, Bulgaristan’ın orduyu kabul etmediği gibi. Fakat gemiler birbiri ardına gelmeye başladı. Ge-

libolu artık geride kalıyordu ve ordunun yaşamında yeni bir sayfa oluştu-
racak olan Bulgaristan yaşamı başlıyordu.

FRANSIZLARLA İLİŞKİLER

Rus gemileri İstanbul'a vardıklarında Fransız hükümetinin himayesi altına girdiler. Ordudaki silahların bir bölümü Fransızlara teslim edildi ve gemilere de Fransız bayrağı çekildi. Kolordunun bakımını üstlenen Fransızlar, bu ani ve kalabalık geliş karşısında güç duruma düştülerse de, kısa zamanda her şey düzene girdi.

Gelibolu'da ise Ruslarla Fransızlar arasında sürtüşmeler başladı. Fransızlar Rusları emir altına almak, silahtan tamamen arındırmak amacındaydılar. Fakat Ruslar, Fransızların emrine girmeyi kabul etmedikleri gibi, harb okulunun eğitimi için gerekli olan makineli tüfekleri de Fransızlara teslimine karşı çıktılar. Sonuçta da Rusların istedikleri oldu ve General Vrangeli 18 Aralık 1920'deki ziyareti sırasında, kolorduya, büyük devletlerin Rusları mülteci olarak değil, ordu olarak kabul ettiklerini ve askeri örgütlenmeyi korumalarını onayladıklarını bildirdi.

Daha sonra Fransız hükümetinin tutumu olumsuz yönde gelişti. İşgal kolordu komutanı General Şarpi, Gelibolu'ya gelişinde askerlere sıradan mülteci muamelesi yaptı ve kendilerini mülteci kabul ettiğini, en kısa zamanda diğer ülkelere dağıtılmaları için önlem alacağını belirtti. Bu davranışın asıl nedeni, Fransız hükümetinin çok masrafa girmesiydi ve Rusların bir aylık giderinin 40 milyon frankı bulunduğu belirtiliyordu.

Fransızlar, yayınladıkları bildirimlerde, Ruslara dağıtmakta olan yiyeceğin kesileceğini, bu nedenle kendileri için Rusya'ya dönmek Brezilya'ya gitmek veya burada kendi paralarıyla geçinmekten başka çıkar yol olmadığını belirtiyorlardı. Bildirimlerde ayrıca, General Vrangeli'nin komutanlığının artık kabul edilemeyeceğinden, dolayısıyla diğer subayların da artık emir verme yetkisine sahip olmadıklarından söz ediliyordu.

Mart ve Nisan aylarında Fransızların olumsuz girişimleri daha da etkin bir hal aldı ve bu nedenle de oluşan gergin ortam sonucunda Ruslarla Fransızlar arasında kavgaya varan sert tartışmalar çıkmaya başladı. İstanbul'a gidiş gelişler güçleştirildi ve General Vrangeli'nin Rus ordusu kampını ziyareti yasaklandı.

Yaz başında Rus kolordusunun bazı birlikleri alarm durumuna geçirildi. Bunun üzerine Fransızlar kolordunun savaş durumuna geçtiğine ka-

rar vererek, İstanbul’a telgraf çektiler ve kolordunun saldırıda bulunabileceğini bildirdiler. Gerçekte ise Rus ordusu bunu bir eğitim çalışması olarak yapmaktaydı.

1921’de başlayan, kolordunun Slav ülkelerine dağıtım sırasında da, Fransızların süvari birliklerinin Sırbistan’a nakli için çok küçük ve kötü gemiler tahsis etmeleri yüzünden de tatsız olaylar çıktı.

28 Ağustos 1921’de Fransız ordusu komutanı, Rus kolordu komutanına kenti 1 Ekim’e kadar boşaltmalarını talep eden bir mektup yolladı. Bazı birliklerin ve ailelerin dışında, ordu, belirtilen sürede kenti terketti.

Sonuç olarak, Ruslar Fransızlar tarafından kendilerine yöneltilen bu aşağılama ve hakaretleri unutmamakla birlikte, günlük iye temini için yapılan yardımları da unutmayacaktır.

KOLORDUNUN GELİBOLU’DAKİ HALKLA KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

Gelibolu kentinin nüfusu Yunanlılardan, Türklerden, Ermenilerden ve Musevilerden oluşmaktaydı. Musevilerin ataları 16. yüzyılda İspanya’dan gelmişler ve Akdeniz’in doğusundaki Türk limanlarına dağılmışlardır. Bunlardan başka, kentte, Fransız askerleri ve Fransız yönetiminin temsilcileri de bulunmaktaydı.

Rusların Gelibolu’ya çıkışı mağluplarla galipler arasında Sevr Antlaşması koşullarıyla düzenlenen yeni ilişkilerin kurulduğu bir devreye rastlamaktadır. Gelibolu sakinleri, Rusların gelişini, sonradan itiraf ettiklerine göre, korkunç bir olay olarak karşılamışlardır. Aç, pis, şaşkın, dil bilmeyen bir insan kalabalığının kentteki varlığı bu duyguyu daha da güçlendirmişti. Yunanlılar ve Türkler başlangıçta kadın ve çocuklara ilgi gösterdiler ve onlara yerleşim ve beslenme konusunda yardımda bulundular. Yerel halkla Ruslar arasında dostane ilişkilerin kuruluşu umulduğundan çabuk gelişti. Halk, her tür olanaksızlıklarla karşı karşıya bulunan bu kalabalığın kendilerine en ufak bir zarar vermediğini görerek hayrete düşmüştü. Yaz ortasında Rus generalini ziyaret eden Yunan prefeki Rusların bu tutumunu generale överek, Rusların beslenme gücünü içinde bulunmalarına karşın, altı aydır bir tek tavuk ve horoz çalmayılarından övgüyle söz etti.

Kuşkusuz bazı istisnalar oluyordu, ama bu da genel tabloyu bozacak nitelikte değildi. Yağma amacıyla kentteki diş doktorunun evine saldıran

ve ölümüne neden olan bir kişinin hemen tutuklanarak kolordu mahkemesince ölüm cezasına çarptırılması, halka Rusların bu konulara karşı nedenli duyarlı olduğunu göstermişti. Kalınan süre boyunca bir tek kadının rahatsız edildiğine ilişkin bir şikayet de vuku bulmamıştı. Bu iyi ilişkiler, kuşkusuz yerel yöneticilerle ordudaki yönetim kadrosu arasında iyi ilişkilerin doğmasına da neden olmaktaydı.

Özellikle Yunanlılarla ilk günden itibaren iyi ilişkiler kuruldu. Yunan prefekti Rusların neden oldukları olaylarda güç kullanmadan, Rus komutanlığına başvurarak, olayların çözümünü talep ediyor, böylelikle iyi niyet gösterisinde bulunuyordu.

Dinsel bakımdan da Yunanlılar Ruslara yakınlık gösterdiler. Yunan metropoliti Konstantin, yalnızca Rusların kentte bulunan kiliseden yararlanmalarını sağlamakla kalmayıp alay kiliselerinin kurulmasında da yardımcı oldu. Dini bayramlarda kutlamalar da birlikte yapılmaya başlandı. Özellikle Yunanlıların 27 Aralık'ta Noel nedeniyle Rus çocuklarını davet etmeleri ve onlara hediyeler vermeleri unutulmayacak bir olaydı.

Savaştan yoksul düşmüş, Yunan hakimiyetine girmenin verdiği moral çöküntüsü içinde bulunan Türkler de Rusları dostça karşıladılar. Birbirleriyle sayısız savaşta karşı karşıya gelen Rus ve Türk askerlerinin barış zamanlarında birbirlerine dostça davrandıkları uzun zamandan beri bilinen, biraz da şaşırtıcı bir gerçektir. Bu durum Gelibolu'da da değişmemiştir. Ne Yunanlılarla kurulan dostane ilişkiler, ne de Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle anlaşması bu ilişkileri bozmamıştır. Türk aileler, birçok Rus ailesini evlerinde barındırmış ve onlara çok iyi davranmışlar, birliklerin kervansaraylarda, okullarda, camilerde yerleşmelerine yardımcı olmuşlardır. Ayrıca, düzenlenen gecelere ve kutlamalara da sık sık katılmışlardır. Yoksulluk ve siyasal durum dolayısıyla kendilerine çok az yardımcı olabilen Türk "kardaş"larını Rus kolordusu daima minnetle anacaktır.

Ermenilerle olan ilişkiler de iyi olmakla birlikte daha mesafeliydi. Musevilerle ise Rusların hemen hemen hiç ilişkisi olamadı. Arada ne dostluk, ne de düşmanlık vardı.

Sonuç olarak Ruslarla yerel sakinlerin iyi ilişkiler içinde olduklarını söyleyebiliriz.

GELİBOLU’DAN AYRILIŞ

Kolordu Gelibolu’ya ilk geldiği andan itibaren, buradan bir an önce ayrılmayı düşlemekteydi. Fakat aradan haftalar, aylar geçtikçe, bunun uzun zaman alacağı anlaşıldı. Slav ülkeleriyle sık sık görüşmeler yapıldığı söyleniyordu. İlkbaharda, 2 Mayıs tarihli kolordu bildiriyle, ilk kez, en yakın sürede kolordunun Sırbistan’a aktarılacağı bildiriliyordu. 22 Mayıs’ta yayınlanan bildiri ise, Slav ülkeleriyle yapılan anlaşmaya göre, Limni adasındaki Kazak birliklerinin öncelikle Sırbistan’a ve Bulgaristan’a, 1. Kolordu’nun tümüyle Sırbistan’a gönderileceği belirtiliyordu. Fakat aradan birkaç ay geçmesine karşın bu gerçekleşmiyor ve askerler arasında düş kırıklığı baş gösteriyordu.

Sonunda 4 Ağustos’ta süvari birliğinin ilk bölümü Gelibolu’dan “410” gemisiyle dua törenleri eşliğinde ayrıldı ve Selanik’e yola çıktı ve birkaç gün sonra, süvari alayının diğer bölümünü de götürmek üzere geri döndü. 28 Ağustos’ta bu alayın son bölümü “Giresun” gemisiyle nakledildi. Sıra Gelibolu kampının en büyük bölümünü oluşturan piyadelere gelmişti. 31 Ağustos’ta Türk yolcu gemisi “Reşit Paşa” Varna’ya doğru yola çıktı.

Bundan sonra taşıma işi uzun süre durdu. Yağmur ve soğuk da başlamıştı. 9-10 Kasım’da şiddetli bir fırtına kampı yerle bir etti ve kar yağmaya başladı. Kentte ve kampta yaşamın daha da güçleşmesine karşın, ordunun disiplini bozulmadı.

Ordunun Gelibolu’ya gelişinin 1. yıldönümü olan 22 Kasım 1921’de, ordu mensupları, ertesi gün “Giresun”, “Reşit Paşa” ve “Akdeniz” gemilerinin gelmekte olduğunu, Bulgaristan’a taşımının çok kısa sürede tamamlanacağını öğrendiler.

25,27 ve 29 Kasım’da yapılan sevkiyatla ordunun hemen tamamı Bulgaristan’a taşındı. Kampta kalan çok az sayıdaki asker de kente aktarılarak gönderilecekleri günü orada beklemeye başladılar.

7 Aralık’ta “Giresun” gemisi Gelibolu’ya geri döndü ve ertesi gün Selanik’e doğru yola çıktı. Nihayet 14 Aralık’ta “Akdeniz” gemisi son kalanları da almak üzere geldi. Kolordu komutanının karargâhla birlikte Gelibolu’dan ayrılmasıyla boşaltma resmen tamamlanmış oldu.

